

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ
ROLU”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Yusifzadə Sadiq Xəqani

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2022-ci il**

“İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ
ROLU”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Qiymətləndirmə

Qrup: 46

Magistrant:

Yusifzadə Sadiq Xəqani

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Sadıqov Bulud Cahangir oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Yusifzadə Sadiq Xəqani oğlu and içirəm ki, “İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında Xidmət mərkəzlərinin rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: İqtisadi, sosial və ekoloji xüsusiyyətlərin məcmusu olan yaşıl iqtisadiyyata keçid dayanıqlı inkişafa nail olmaq yolunda ölkələri narahat edən əsas məsələlərdən biri hesab olunur. Xidmətlərin yaşıl standartlara uyğun inkişaf etməsi tükənən və ya qismən tükənən resurların yenidən bərpasına müsbət təsir edəcəkdir, nəticədə daha dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq potensialı artmış hesab olunacaqdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışlarının nəzəri metodoloji əsaslarını təhlil edərək, xidmətlərin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolunun müəyyənəndirilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı keyfiyyət araşdırmaları növlərindən olan müsahibədən istifadə edilmişdir. Müsahibə müəyyən bir mövzuda şəxslərlə detallı müzakirələrin aparılması formasında həyata keçirilir. Müsahibə üsulunun ən vacib üstünlüklərindən biri fikri öyrənilən şəxsə hər hansı bir təzyiqin və yönləndirmələrin olmamasıdır. Tədqiqatın kainatını yaşıl iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyəti olan bütün müəssisələr/qurumlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Araşdırmanın informasiya bazasını yerli və xarici dillərdə yazılmış elmi əsərlər, kitablar, monoqrafiyalar, internet resursları, beynəlxalq indeksli jurnallarda çap edilmiş məqalələr təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat məqsədli aparılacaq sorğu üçün müəssisələrə edilən müraciətlərin əksəriyyəti müsbət geri dönüşlər almamışdır. Eləcə də pandemiya şəraiti və ölkə üzrə elan olunan statistik göstəricilərin azlığı tədqiqatın məhdudiyyətləri sırasına daxildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolunda əsas məqsəd yaşıl iqtisadi inkişafın təmin olunmasıdır. Bu inkişafın sürətli şəkildə getməməsi, prosesin ləngiməsinə və gələcək problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bunların qarşısının alınması və keçidin daha effektiv şəkildə reallaşdırılması üçün dissertasiya işində müxtəlif praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri dayanıqlı inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi, yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadi artımla bağlı fəaliyyət göstərən bütün sahələrdə və bütün xidmət sektorlarında istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, xidmət mərkəzləri, ətraf mühitin mühafizəsi.

CENTRAL ROLE OF SERVICES IN GREENING THE ECONOMY

SUMMARY

The actuality of the subject: The transition to a green economy, which is a combination of economic, social and environmental features, is considered to be one of the main concerns of countries on the path to sustainable development.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to increase the role of service centers in greening the economy in a positive direction by analyzing the theoretical and methodological bases of the concepts of sustainable development and green economy.

Used research methods: An interview, one of the types of quality research, was used during the research. The interview was conducted in the form of detailed discussions with individuals on a particular topic. One of the most important advantages of the interview method is that there is no pressure or control on the interviewee. The universe of research consists of all enterprises and institutions operating in the field of green economy.

The information base of the research: The research database consists of scientific works, books, monographs, Internet resources, articles published in international indexed journals in local and foreign languages.

Restrictions of research: The majority of appeals to enterprises for a survey to be conducted for research purposes did not receive positive feedback. Pandemic conditions and a lack of published statistics across the country are also among the study's limitations.

The novelty and practical results of investigation: The main purpose of the role of service centers in greening the economy is to provide green economic development. Failure to accelerate this development will slow down the process and create future problems. In order to prevent these cases and implement the transition effectively, various practical suggestions are made in the dissertation.

Scientific-practical significance of results: The results of the study can be used in all areas related to sustainable development, environmental protection, green economy and green economic growth.

Keywords: *sustainable development, green economy, service centers, environmental protection.*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
UNEP	United Nations Environment Programme (BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı)
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
Aİ	Avropa İttifaqı
ÜDM	Ümumi daxili məhsul
KOB	Kiçik və orta biznes
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization (BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı)
ŞT	Şərq Tərəfdaşlığı
ABŞ	Amerika birləşmiş ştatları
BNA	Bakı nəqliyyat agentliyi
CNG	Compressed Natural Gas (Sıxılmış təbii qaz)
İQ	İstixana qazları
WCED	World Commission on Environment and Development(Ətraf Mühit İnkişaf üzrə Dünya Komissiyası)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı)
DB	Dünya Bankı
RSDTİ	Resurs Səmərəliliyi və Daha Təmiz İstehsal

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	YAŞIL İQTİSADİYYATIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
	1.1. Dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışı.....	11
	1.2. Beynəlxalq təşkilatların iqtisadiyyatın yaşılşdırılmasındakı rolu..	17
	1.3. Xidmətlər və yaşıl iqtisadiyyat.....	27
II FƏSİL.	İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞDIRILMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ ROLU.....	39
	2.1. Xidmətlərin İqtisadiyyatın Yaşılşdırılmasındakı Rolu	39
	2.2. Ekoloji Xidmətlərn iqtisadiyyatın yaşılşdırılmasında mərkəzi rolu.....	55
III FƏSİL.	AZƏRBAYCANDA İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞDIRILMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ ROLU.....	60
	3.1. Azərbaycanda İqtisadiyyatın yaşılşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolunun əsasları və yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri.....	60
	3.2. İqtisadiyyatın yaşılşdırılmasında xidmət mərkəzlərinin rolu ilə bağlı tədqiqatın aparılması və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi.....	66
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	79
	ƏLAVƏLƏR.....	83
	Cədvəllərin siyahısı.....	84
	Şəkillərin siyahısı.....	84
	Qrafiklərin siyahısı.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Sivilizasiyanın indiki mərhələsində dünyanın müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları arasında istehlak səviyyələrində kəskin fərqlər mövcuddur. İstehlakda belə kəskin fərqlər ölkə daxilində vətəndaşlar arasında da müşahidə oluna bilər. Beynəlxalq təşkilatların fikrincə, bir ölkədə vətəndaşların rifah və istehlak səviyyələrinin yüzlərlə dəfə fərqlənməsi də mümkündür. Müasir cəmiyyətin üzləşdiyi iqtisadi və sosial problemlərə cavab tapmaq baxımından ekologiyanın üzərinə düşən və üzərinə götürməli olduğu bir çox vəzifələr vardır. Problemlər aydın görünəndə, bu, alternativ həll yollarını araşdırmaq və tapmaq üçün yaxşı bir yol ola bilər. Məhdud resurslardan optimal istifadə etməklə yanaşı, ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaqla əhalinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür. Çoxdan deyirlər ki, təbii ehtiyatların qıtlığı ilə mübarizə real işdir.

Əhalinin sayının artırılması, yerli özünüidarə sisteminin və xidmətlərin inkişafı, kiçik sahibkarlığın inkişafı, cəmiyyətin peşə hazırlığının yüksəldilməsi, milli mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, regionlararası münaqişələrə son qoyulması kimi prinsiplər ardıcılıqla həll edilməli olan məcburi şərtlər sırasına daxildir. Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf konsepsiyaları eyni konseptual çərçivədə və daha geniş dayanıqlılıq sahəsinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Dayanıqlı inkişafın konseptual olaraq ölçülməsi və yaşıl iqtisadiyyat bir-birinə uyğundur. Dayanıqlı inkişafın konseptual ölçülməsi daha genişdir. Qəhvəyi iqtisadiyyatın insanların və ətraf mühitin sağlamlıq rifahına mənfi təsir etməsi iqtisadiyyatın yaşıl artımının zəruriliyinə zəmin yaratmışdır. Xidmətlərin yaşıl standartlara uyğun inkişaf etməsi tükənən və ya qismən tükənən resursların yenidən bərpasına müsbət təsir edəcəkdir, nəticədə daha dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq potensialı artmış hesab olunacaqdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat mövzusu müxtəlif illərdə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən təhlil edilmişdir. Rençber (2018) araşdırmasında yaşıl iqtisadiyyatın ən mühüm ekoloji faydalarından birinin ozon təbəqəsini birbaşa zədələyən və bununla da həyatın dayanıqlılığına ciddi təhlükə

yaradan istixana qazları emissiyalarının sürətini azaltmaq olduğunu ifadə etmişdir. Köşker və Gürer (2020) araşdırmasında iqtisadi ölçünün dörd prinsip altında qruplaşdırıla biləcəyini müəyyənləşdirmişdir. Eləcə də tədqiqat mövzusu Samuel və Rufus (2011), Barbiroli (2011), Nasir və Zavi (2019), Məmmədov (2019) tərəfindən təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi xidmətlərin mərkəzi rolunun müəyyənləşdirilməsidir. Hansı xidmət sahələrinin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında nə kimi rola sahib olduğu təyin edilməyə çalışılmışdır. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardır:

- Dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışların nəzəri metodoloji əsaslarını təhlili;
- Beynəlxalq təşkilatların iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolunun araşdırılması;
- Nəqliyyat, logistika, yaşıl turizm, enerji sektoru, su və tullantıların idarə edilməsinin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolunun təhlili;
- Müəssisələrdə müsahibə metodu ilə sorğuların keçirilməsi və sorğu nəticələrinin təhlil edilməsi.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektı yaşıl iqtisadiyyat, predmeti isə iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolunun müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı keyfiyyət araşdırmaları növlərindən olan müsahibədən istifadə edilmişdir. Müsahibə müəyyən bir mövzuda şəxslərlə detallı müzakirələrin aparılması formasında həyata keçirilir. Müsahibə üsulunun ən vacib üstünlüklərindən biri fikri öyrənilən şəxsə hər hansı bir təzyiqin və yönləndirmələrin olmamasıdır. Tədqiqatın kainatını yaşıl iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyəti olan bütün müəssisələr/qurumlar təşkil edir. Nümunə kütləsi seçilərkən qeyri-ehtimallı seçmə üsullarından məqsədli nümunə kütləsi üsulu seçilmişdir. Bu yanaşmada nümunə kütləsinin elementləri təsadüfi deyil, tədqiqatşının və ya ekspertlərin rəyi əsasında, müəyyən meyarlara uyğunluğa görə seçilir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Araşdırmanın informasiya bazasını yerli və xarici dillərdə yazılmış elmi əsərlər, kitablar, monoqrafiyalar, internet resursları, beynəlxalq indeksli jurnallarda çap edilmiş məqalələr təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat məqsədli aparılacaq sorğu üçün müəssisələrə edilən müraciətlərin əksəriyyəti müsbət geri dönüşlər almamışdır. Eləcə də pandemiya şəraiti və ölkə üzrə elan olunan statistik göstəricilərin azlığı tədqiqatın məhdudiyyətləri sırasına daxildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında xidmətlərin rolunda əsas məqsəd yaşıl iqtisadi inkişafın təmin olunmasıdır. Bu inkişafın sürətli şəkildə getməməsi, prosesin ləngiməsinə və gələcək problemlərin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bunların qarşısının alınması və keçidin daha effektiv şəkildə reallaşdırılması üçün dissertasiya işində müxtəlif praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəticələri dayanıqlı inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi, yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadi artımla bağlı fəaliyyət göstərən bütün sahələrdə istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. YAŞIL İQTİSADİYYATIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat anlayışı

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası son üç onillikdə qlobal ekoloji siyasətdə üstünlük təşkil edir. Dayanıqlılıq təbii ehtiyatların və ətraf mühitin deqradasiyasının qarşısını almaqla insanların rifahını artırmaqdır. Dayanıqlılıq termini ədəbiyyata 1980-ci illərdə həddindən artıq əhali artımı, quraqlıq, aclıq və "ətraf mühitin çirklənməsi" kimi artan qlobal çağırışlar haqqında məlumatlılığın artdığı bir vaxtda daxil oldu. Ona görə də bəşəriyyətin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi dünya birliyinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir (WCED, 1987).

Yaşıl iqtisadiyyat anlayışı isə 1980-ci illərin sonunda aydınlaşdırıldı. Digər iqtisadi sistemlərdən fərqli mədəniyyətə və infrastruktura malik olan iqtisadiyyat sistemidir. Buna görə də yaşıl iqtisadiyyat iqtisadiyyat üçün yeni bir addım və yeni sistemdir və "aşağı xərcəli maliyyələşdirmə, çox yönlü iqtisadiyyat" nəzəriyyəsini müdafiə edir (Fisunoğlu, 1989).

"Dayanıqlı inkişaf" anlayışı ilk dəfə 1983-cü ildə Beynəlxalq Ətraf Mühitin Mühafizəsi Komissiyası (WCED) tərəfindən nəşr olunan "Ortaq Gələcəyimiz"² hesabatında komissiya üzvü Qro Harlem Brundtland tərəfindən istifadə edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) Qlobal Ətraf Mühit Strategiyasına daxil edilməsi ilə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası dünyaya geniş təsir göstərmişdir. Bir çox mütəfəkkirlərin ümumi fikrincə, dayanıqlı inkişaf "gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəməkdən əlavə, indiki nəslin ehtiyaclarını ödəmək bacarığı" kimi qəbul edilməlidir (Fisunoğlu, 1989).

Bu fikir bu gün bir çox ölkədə geniş şəkildə qəbul edilir və "inkişafın dayanıqlı olması üçün fiziki və insan kapitalına qoyulan investisiyaların dəyəri ən azı istifadə olunan təbii ehtiyatların dəyərində bərabər olmalıdır (Fisunoğlu, 1989) kimi şərh olunur. ". "İstehlaksız istifadə" ideyası dayanıqlı inkişafın əsasında dayanır. Bu konsepsiya ekoloqlar (ekoloqlar) tərəfindən "canlı təbii ehtiyatlar"la bağlı işlənilib hazırlanmışdır.

Bəşəriyyətin bütün üzvləri arasında resursların ədalətli bölüşdürülmədiyi halda tam dayanıqlı inkişafdan danışmaq mümkün deyil. Bütün dünya əhalisi üçün yüksək həyat səviyyəsinə nail olmaq əsas məqsəd olmalıdır. Bərabər hüquqlar və cəmiyyət dayanıqlı inkişafın bütün səviyyələrində vacibdir və hər bir minimum həyat səviyyəsi əsas insan hüququ olmalıdır. Həddindən artıq maddi sərvət də yoxsulluq kimi humanitar problemə səbəb ola bilər (Marco, 2016).

Sivilizasiyanın indiki mərhələsində dünyanın müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları arasında istehlak səviyyələrində kəskin fərqlər mövcuddur. İstehlakda belə kəskin fərqlər ölkə daxilində vətəndaşlar arasında da müşahidə oluna bilər. Beynəlxalq təşkilatların fikrincə, bir ölkədə vətəndaşların rifah və istehlak səviyyələrinin yüzlərlə dəfə fərqlənməsi də mümkündür. Müasir cəmiyyətin üzləşdiyi iqtisadi və sosial problemlərə cavab tapmaq baxımından ekologiyanın üzərinə düşən və üzərinə götürməli olduğu bir çox vəzifələr vardır. Problemlər aydın görünəndə, bu, alternativ həll yollarını araşdırmaq və tapmaq üçün yaxşı bir yol ola bilər. Məhdud resurslardan optimal istifadə etməklə yanaşı, ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaqla əhalinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür. Çoxdan deyirlər ki, təbii ehtiyatların qıtlığı ilə mübarizə real işdir. Nolbertoya görə, konsepsiyanın sosial komponenti olan insan sosial və mədəni sistemlərin sabitliyini qoruyub saxlamağı və insanlar arasında münaqişələri aradan qaldırmağı qarşısına məqsəd qoymalıdır (Nolberto, 2015).

Əhalinin sayının artırılması, yerli özünüidarə sisteminin və xidmətlərin inkişafı, kiçik sahibkarlığın inkişafı, cəmiyyətin peşə hazırlığının yüksəldilməsi, milli mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, regionlararası münaqişələrə son qoyulması kimi prinsiplər ardıcılıqla həll edilməli olan məcburi şərtlər sırasına daxildir. dayanıqlı inkişafı təmin etmək (Dobson, 2016).

Dayanıqlı inkişaf yaşıl iqtisadiyyat anlayışından əvvəl yaranmışdır. 20-ci əsrdə ekoloji fəlakətlər getdikcə gücləndikcə və ətraf mühitin mühafizəsi ehtiyacı barədə məlumatlılıq artdıqca dayanıqlı inkişaf zəruri davranış kimi qəbul olunmağa başladı. Yaşıl iqtisadiyyat bir konsepsiya olaraq 21-ci əsrin əvvəllərində dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində yaranmışdır (Munitlak, 2014).

Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf anlayışları çox vaxt bir-birini əvəz etsə də, qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayışlar bir-birinə tam uyğun gəlmir. Amma bu gün yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına birbaşa təsir göstərir. Dayanıqlı inkişaf məqsədləri yaşıl iqtisadi siyasətlər olmadan ənənəvi iqtisadi modellərdən istifadə nəticəsində baş verə biləcək sosial marjinallaşma və həddindən artıq resurs istehlakı səbəbindən uğursuz ola bilər. Dayanıqlılıq uzunmüddətli hədəf olaraq qalır, lakin bu məqsədə nail olmaq üçün yaşıl iqtisadiyyata yönəlmiş siyasət həyata keçirilməlidir. Yaşıl iqtisadiyyat hər bir dövlətin ümumi iqtisadi sistemində, eləcə də dayanıqlı inkişaf və sosial inkişafda mühüm rol oynayır (Kastzellan, 2017).

Sosial, ekoloji və iqtisadi məsələlər dayanıqlı inkişafın əsas məsələlərini təşkil edir. Dayanıqlı inkişaf prinsipləri uzunmüddətli perspektivə yönəldilsə də, yaşıl iqtisadiyyat qısa müddətdə sağlam iqtisadi artıma gətirib çıxaracaq yeni imkanlar yaradaraq yeni və məhsuldar iqtisadi artım mənbələri təklif edir. Ən əsası, yaşıl iqtisadi siyasətlər iqtisadi və ekoloji maraqlara diqqət yetirməklə iqtisadi inkişafın ən yaxşı variantlarını müəyyən etməyə çalışır. Yaşıl iqtisadi inkişaf strategiyaları dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün daha yaxşı siyasət çərçivəsi yaratmaqla dayanıqlı inkişafa töhfə verir (Bozlogan, Recep, 2005).

Dayanıqlı inkişafın əksinə olaraq, yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi artım problemi ilə birbaşa məşğul ola bilər. Çünki o, yaşıl iqtisadiyyat qədər dayanıqlı inkişaf, artım və ətraf mühitin mühafizəsi arasındakı ümumi harmoniyaya əhəmiyyət vermir. Bundan əlavə, yaşıl iqtisadiyyat təkə bu uyğunluğu vurğulamır, həm də ətraf mühitin qorunmasının əslində artım templərinin yaxşılaşdırılmasına töhfə verə biləcəyini iddia edir. Buna görə də tez-tez bildirilir ki, dayanıqlı inkişafın bəzi yanlış müəyyən edilmiş məqsədləri əhatə edən çox geniş bir anlayışdır.

Jacobsa görə, yaşıl iqtisadiyyat nisbətən kiçik problemlərə yönəlmiş bir konsepsiya kimi görünür. “Bu mənada yaşıl iqtisadiyyata əslində yeni konsepsiya kimi baxmaq olar. Ümumiyyətlə, yaşıl iqtisadiyyata dayanıqlı inkişafın “övladı” kimi baxmaq lazımdır, lakin o, həm də iqlim dəyişikliyinə və iqtisadi artıma diqqət yetirən dayanıqlı inkişafın qeyri-adekvatlığına cavabdır (Jacobs, 1999).

Konstanczak razılaşır ki, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının etibarlılığına etiraz etməyin mənası yoxdur. Dayanıqlı inkişaf sivilisasiyanın tərəqqisində ən mühüm amildir. Belə düşüncənin nəticəsi sivilisasiyanın məhv edilməməli, əksinə inkişafının “yaşıl” mədəniyyətə doğru dəyişdirilməsini nəzərdə tutan yeni dünya nizamı ideyasıdır (Konstanczak, 2014).

Yaşıl iqtisadiyyatla müqayisədə yaşıl inkişaf strategiyasının əsas məqsədi iqtisadi artımı saxlamaq və eyni zamanda təbii kapitalın planlaşdırma proseslərini qurmaqdır. İstehsal amilinin nəzərə alınması və təbii kapitalın qiymətləndirilməsi bu məqsədə çatmaq üçün görüləcək əsas tədbirlərdəndir. O, maliyyə və iqtisadi böhranlara qarşı yaşıl inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat həllərini araşdırır. Onların məqsədi ekoloji məhsullar və xidmətlər bazarına sərmayə qoymaq və meşələr, su obyektləri və ya biomüxtəliflik kimi “təbii” infrastrukturunu inkişaf etdirmək üçün qlobal iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasına kömək etməkdir (Lane, 2010).

Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası dayanıqlı inkişaf məsələləri ilə bağlı bir çox ideyaları ehtiva edir. Dayanıqlı inkişaf üç alt sistemin (iqtisadi, sosial və ekoloji) sıx əlaqəsini tələb edir (Cədvəl 1):

Cədvəl 1: Dayanıqlı inkişafın əsas ölçüləri

Ətraf mühit ölçüsü	İqtisadi ölçü	Sosial ölçü
Atmosferdə xlorun artması	Sektoral iqtisadi fəaliyyətlərin artması	Əhali, sıxlıq, artım templəri
Atmosferdə turşuluğun artması	Nəqliyyat vasitələrinin sayı	Yoxsulluq
Ozon hissəcikləri, azot dioksid birləşmələri	Enerji istehlakı	Elektrik enerjisi olmayan ev təsərrüfatları
Kənd və şəhər yerləri, meşələr	Bərpa olunan enerji səviyyəsi	Səs verən əhali
Təbii mühit dəyişiklikləri	Hava nəqliyyatı	Seçkilərdə iştirak
Daşıma qabiliyyətinin proqnozları	Nəqliyyat xərcləri	Kənd-şəhər əhalisi
Xüsusi ekosistem göstəriciləri	Meşələrin qırılması	Telefon sayı
Radiasiya	Çirklənmənin azaldılması xərcləri	Qida ilə təmin edilməyən uşaqlar
Qorunan ərazilər	Səyahətlər, istirahət	Oxuma və yazma bacarıqları
Metal rezervləri	Taxta istehsalı	Yaşam müddəti, uşaq ölümü halları

Mənbə: Lane, 2010

Ümumiyyətlə, dayanıqlı inkişafın aktiv fəaliyyət sahələri arasında; korporativ dayanıqlılıq, ətraf mühitin mühafizəsi, iqtisadi inkişaf və sosial ədalət. Bu cür konsepsiyalar və əlaqəli proqramlar dayanıqlı inkişafın idarə edilməsi üçün əsas alətlər kimi istifadə olunur. Dayanıqlı inkişaf; Bu, sosial, iqtisadi və ekoloji ölçülərlə üzləşməklə təmin edilməli və tarazlaşdırılmış inkişafı təmin etməlidir. Beləliklə, dayanıqlı inkişaf aşağıdakıları hədəfləyir (Ələkbərov, 2018):

- Sosial, iqtisadi və ekoloji sahələrdə problemlərin həlli üçün məsuliyyətin artırılması, uğurlu həlli üçün lazımi bacarıqların təmin edilməsi, təhsillə dövlət və özəl sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin təkmilləşdirilməsi;

- Bütün maraqlı tərəflərin iştirakı ilə bağlı göstəricilərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində sosial tərəfdaşlıqların qurulması (dayanıqlı inkişaf);

- Yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının səmərəli inkişafı ilə bağlı idarəetmə bacarıqlarının formalaşdırılması, bu məqsədlər üçün yeni proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi

Yaşıl iqtisadiyyata çoxlu təriflər verə bilərik, lakin ümumilikdə onların demək olar ki, hamısı oxşar mənalara malikdir. “Yaşıl texnologiyanın iqtisadiyyata və istehsalata daxil edilməsi təkcə ətraf mühitin qorunmasının və fərdlərin və şirkətlərin sosial məsuliyyətli davranışının vacibliyini deyil, həm də qlobal səviyyədə sosial məsuliyyətli davranışı nəzərdə tutur.

Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf konsepsiyaları eyni konseptual çərçivədə və daha geniş dayanıqlılıq sahəsinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Dayanıqlı inkişafın konseptual olaraq ölçülməsi və yaşıl iqtisadiyyat bir-birinə uyğundur. Dayanıqlı inkişafın konseptual ölçülməsi daha genişdir. Yaşıl iqtisadiyyatın diqqəti daha çox iqtisadi istiqraz üzərində olsa da, o, həmçinin aşağıdakı göstəricilərlə birbaşa üst-üstə düşür (Van den Bergh, 2010):

- İnsan rifahı: ətraf mühitin həyat keyfiyyəti
  - Kapital: təbii kapital
  - Beynəlxalq ölçü: qlobal təbii kapitala təsir edə bilən beynəlxalq münasibətlər
- Xüsusilə yaşıl iqtisadiyyatla bağlı üç sahə var:
- Ətraf mühit və resursların səmərəliliyi
  - “Yaşıl” siyasət cavabları
  - İqtisadiyyatın yaşılşdırılmasından irəli gələn iqtisadi imkanlar

Yaşıl iqtisadiyyat göstəriciləri dayanıqlı inkişafın ölçülməsinə daxil olan aşağıdakı sahələri əhatə etmir:

- Həyat keyfiyyəti (ətraf mühitin həyat keyfiyyətindən başqa)
- Sosial və maliyyə kapitalı (yaşıl aspektlərdən başqa)
- Digər ölkələrə təsirlər (təbii kapital istisna olmaqla)

1.2. Beynəlxalq təşkilatların iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasındakı rolu

Yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri 2008-ci ildən qlobal və ölkə səviyyəsində dayanıqlı inkişaf kontekstində UNEP tərəfindən irəli sürülür. Bu təşəbbüsün və digər qurumların işi sayəsində yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün alət kimi 2012-ci il Rio+20" gündəliyinə daxil edilmişdir. 2012-ci ildə UNCED danışıqlarında yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf arasında əlaqənin olduğu vurğulanmışdır (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2012). Bu günə qədər yaşıl iqtisadiyyatın təşviqi üçün 59 beynəlxalq təşəbbüs irəli sürülüb. Onlardan 14-ü bu sahədə beynəlxalq təşkilatlara aiddir. Bu platformaların əsas məqsədləri məlumat mübadiləsi, elmin idarə edilməsi və qlobal iqlim dəyişikliyidir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2: Qlobal platformalar

Platforma	İştirakçılar
Yaşıl İnkişaf Məlumat Platforması	Dünya Bankı, Qlobal Yaşıl İnkişaf İnstitutu (GGGI), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD)
Yaşıl Sənaye Platforması	BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO), UNEP
Yaşıl İnkişaf Onlayn Təhsil	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Asiya və Sakit Okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyası (ESCAP)
Yaşıl Platforma	Beynəlxalq İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı (WIPO)
İqlim Dəyişikliyi Məlumat Portalı	Dünya Bankı
İqlim Məlumat Platforması	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (UNDP)
BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Platforması	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti (UNDESA)

Mənbə: Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 2019
(https://www.azerbaijans.com/content_1786_az.html)

Yaşıl iqtisadiyyat ən azı altı sahənin - kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, meşə təsərrüfatı, emal sənayesi, bərpa olunan enerji və turizmin inkişafını tələb edir. Bu da yeni biznes imkanları yaradır. Bu sahələrin inkişafı həm də müxtəlif iqtisadi siyasətlərə imkan verəcəkdir. Məsələn, Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün böyük potensial var. Turizmin inkişafı bu sahələrdə dalğa effekti və məşğulluq yaradır və məşğulluğu artırır. Rio+20 sammiti iqtisadiyyatın bu altı sektorunu yaşıl iqtisadiyyat üçün vacib sahələr kimi nəzərdən keçirdi. Rio+20 hesabatına görə, hazırda yaşıl iqtisadiyyatda 10 milyon insan var və onlardan 5 milyonu bərpa olunan enerji sektorunda çalışır (Cameron və Stuarth , 2012).

Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasının ətraflı izahı üçün müxtəlif prinsiplərin müəyyən edilməsi vacibdir. Beynəlxalq quruluş və təşkilatlar yaşıl iqtisadiyyata keçidi istiqamətləndirmək və həll etmək üçün bir neçə prinsip müəyyən etmişdirlər (Cameron və Stuarth , 2012).

2011-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühitin İdarə Edilməsi Qrupunun (UNEMG) məlumatına görə, inklüziv yaşıl iqtisadiyyatın prinsiplərinə aşağıdakı beş xüsusiyyət daxildir:

- Yetərsiz sayda məşğulluq olan sahələrdə iş yaratma və iqtisadi imkanları yaxşılaşdırarkən artıma zəmanət verən və emissiyaları azaldan bir iqtisadiyyatdır.

- Sosial rifah və yoxsullar üçün əlçatan olan xidmətlərə sərmayə qoymaq üçün gəlir təmin edir.

- Ekosistem xidmətlərini və biomüxtəlifliyi qoruyur, eyni zamanda ondan yoxsullar üçün istifadəni təmin edir.

- Yoxsullar üçün bərabər çıxış daxil olmaqla, resursların səmərəliliyini və enerji müxtəlifliyini təşviq edir.

- Uyğunlaşma qabiliyyətinin inkişafı yolu ilə zədələnmiş ətraf mühitin bərpasını təmin edir.

Yoxsulluğun azaldılması bir çox ölkələrdə əhəmiyyətli uğurlar əldə etsə də, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə davam edir və bir milyardan çox insanı əhatə edir. Bu prinsiplər insanların rifahını yaxşılaşdırmaqla yanaşı, yaşıl iqtisadiyyatın əsas komponentlərini təşkil edir, ona görə də gəlir, qidalanma, sağlamlıq kimi digər insan rifahı məsələləri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqlim dəyişikliyi və ekoloji risklər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsul və həssas insanlar üçün rifahın inkişafını çətinləşdirib. Yaşıl iqtisadiyyat bu problemləri həll etmək üçün yuxarıda göstərilən prinsipləri qəbul etmişdir (UNEMG, 2011).

"Qlobal Yeni Yaşıl Sövdələşmə" 2008-ci ilin oktyabrında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) tərəfindən qlobal iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasını təşviq etmək üçün başlamışdır. Yeni müqavilə, iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasını, "təbiət, insan və iqtisadi kapitala investisiyaların daha yaxşı

qaytarılmasını təmin etmək üçün biznesin və infrastrukturun yenidən qurulması prosesi ilə eyni vaxtda istixana qazı emissiyalarının azaldılması, daha az təbii ehtiyatlardan istifadə, daha az tullantı yaratmaq və sosial bərabərsizliyin azaldılması” kimi müəyyən edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təklif etdiyi qlobal yaşıl yaşayışı həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və investisiyaların aşağıdakı istiqamətlərdə cəmlənməsi gözlənilir. Bu sahələr bunlardır:

Dayanıqlı urbanizasiya üçün yaşıl binaların yaradılması və bütün köhnə və yeni binalarda enerjinin aktiv və səmərəli istifadəsi yolu ilə ilkin enerji istehlakını (qalıq yanacaq) və beləliklə, CO2 emissiyalarını azaltmaq üçün aşağıda verilmiş sahələr üzrə hər cür investisiyalar həyata keçirilir (UNEP, 2009):

- Külək, günəş, geotermal və biokütlə kimi bərpa olunan enerji sahələri, tullantıların təkrar emalı və istifadəsi.
- Hibrid və alternativ yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələri, yüksək sürətli rels sistemləri, ictimai nəqliyyat və dəniz nəqliyyatı.
- Dünyamızın infrastrukturunu təşkil edən torpaq, şirin su ehtiyatları, meşə və balıqçılıq sahələrinin inkişafı və mühafizəsi və dayanıqlılığın təmin edilməsi üçün investisiyalar.
- Üzvi kənd təsərrüfatına üstünlük verən dayanıqlı kənd təsərrüfatı üçün bütün lazımi tədbirləri və investisiyaları etməkdir.

Yaşıl Yeni Sövdələşmə (YYS) eyni zamanda iqtisadi, sosial və ekoloji böhrana həll yolu tapmaq üçün hazırlanmış bir siyasət dəstidir. UNEP 2009 hesabatında YYS-nin qlobal miqyasda üç məqsədi aşağıdakılardır (UNEP, 2009):

1. Dünya iqtisadiyyatının canlanmasına töhfə vermək, iş yerlərinin itirilməsinin qarşısını almaq, yeni iş yerləri yaratmaq və cəmiyyətin yoxsul təbəqələrini qorumaq.
2. İqtisadiyyatın dayanıqlı və inklüziv inkişaf modelinə uyğun formalaşdırılması.
3. Karbon asılılığını azaltmaqla ekosistemlərin dağılmasını ləngitmək

Yaşıl iqtisadiyyatın ümumi əhatə dairəsi sosial, iqtisadi və ekoloji amilləri birləşdirərək inklüziv dayanıqlı inkişafın yaradılmasıdır (Rao, 2010). Yaşıl

iqtisadiyyat çərçivəsində bütün istehsal fəaliyyətlərinin təbii ehtiyatlar üzərində ən az təzyiq yaratması və növbəli şəkildə həyata keçirilməsi gözlənilir.

Son illərdə ekoloji problemlər və resurslardan istifadə uzunmüddətli iqtisadi artım üçün problemlər yaradır. İqtisadi gəliri olan, ekoloji və sosial dayanıqlılıq yaradan sektorların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir. O, UNEP-in 2008-ci ilin oktyabr hesabatında beş prioritet sahənin yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsünün bir hissəsi kimi tanınıb. Bu sektorlar aşağıdakılardır (Rao, 2010):

1. Təkrar emal edilmiş təmiz enerji və texnologiya
2. Bərpa olunan və dayanıqlı enerji
3. Dayanıqlı üzvi əkinçilik
4. Ekosistem infrastruktur
5. Meşə sektoru

Bu gün yaşıl iqtisadiyyatın ən mühüm sahələri bərpa olunan enerji, yaşıl tikinti və infrastruktur və üzvi kənd təsərrüfatı sektorlarıdır. Bu sahələrin inkişafı üçün nəzərdə tutulan dayanıqlı stimullar və investisiyalar inkişaf etmiş ölkələrin prioritet gündəliyidir. Bu təşviqlər və investisiyalar vasitəsilə iqtisadiyyata köçürüləcək pullar özəl sektorlar üçün dayanıqlı olmayan iş imkanlarının çevrilməsinə şərait yaradır. Bu çərçivədə yaradılacaq iş yerləri “yaşıl iş yerləri” adlanır. UNEP (2008) hesabatında yaşıl iş yerləri “insan ləyaqətinə və işçilərin hüquqlarına hörmət edən, müvafiq əmək haqqı, təhlükəsiz iş şəraiti, iş zəmanəti və irəliləyiş imkanları olan işlər” kimi müəyyən edilmişdir (AŞIÇI, 2012). Yaşıl iqtisadiyyat biznesin aparılmasının daha dayanıqlı yolu və alternativ təklif kimi ortaya çıxır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının 2008-ci il hesabatında o, ətraf mühitə uyğun olmayan sektorların yaşıllaşdırılması və yaşıl sektorlara sərmayə qoyuluşu üçün siyasətin işlənilib hazırlanmasına dəstək verməklə əhatəli və praktiki mexanizm təqdim edir.

Əslində, yaşıl iqtisadiyyat ölkənin əmək bazarındakı problemlərin həllində əsas dayaqdır. İqlim dəyişikliyinə dair ekoloji qaydaların məşğulluğa faydalı təsiri olduqca iddialı görünür. Digər tərəfdən, yaşıl iş yerləri nadir hallarda əmək bazarına mənfi təsir göstərir (UNEP, 2008). OECD-nin 2004-cü ildə dərc etdiyi "Ətraf mühit

və məşğulluğun qiymətləndirilməsi" hesabatında yaşıl iqtisadiyyatın məşğulluğa mümkün təsirləri təhlil edilmişdir.

Məşğulluğa müsbət və mənfi təsirlər: Ətraf mühiti qorumaq və yaxşılaşdırmaq üçün qaydalar yeni iş yerləri yarada və ya mövcud iş yerlərini qoruya bilər. Digər tərəfdən, ekoloji proqramlar fabriklərin bağlanması səbəb ola bilər. Ekoloji proqramlar daha yüksək qiymətlərə gətirib çıxara bilər və bununla da tələbi, hasilatı və məşğulluğu azalda bilər. Bu, həmçinin firmaların yeni istehsal güclərini çirklənməyə nəzarət qaydalarının daha zəif olduğu xarici ölkələrə köçürməsinə səbəb ola bilər (OECD, 2014).

Birbaşa və Dolayı Məşğulluq Təsirləri: Birbaşa məşğulluq effekti ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinin artması nəticəsində artan tələb, istehsal və məşğulluqda baş verən birinci dövrə təsirləridir. Dolayı məşğulluq effekti ətraf mühitlə bağlı xərclər digər qeyri-ekoloji xərclərə daxil edildikdə baş verən ikinci və üçüncü dövrə təsirləridir. Dolayı məşğulluq təsirləri aşağıdakı kimi görünür (OECD, 2014):

- Ətraf mühitlə bağlı xərclərin səbəb olduğu zəng və xidmət tələbi.
- Artan tələb və məşğulluğun yaratdığı əmək haqqı artımı nəticəsində yaranan multiplikator effekti.
- Nisbi əmək haqqı və qiymət effektləri.
- Çirklənməyə nəzarət investisiyaları müntəzəm investisiyaları əvəz etdikcə ortaya çıxan yerdəyişmə effektləri.

Qısa və Uzunmüddətli Məşğulluğa Təsirlər: Artan tələb kimi birbaşa təsirlərin əksəriyyəti nisbətən tez baş verir. Dolayı təsirlərin iqtisadiyyata təsir etməsi daha uzun vaxt tələb edir. Məsələn, kapitalın çirklənmə cənnətlərinə doğru yerdəyişməsi uzun müddətdə mənfi məşğulluq effekti yaradır.

Müvəqqəti və Dayanıqlı Məşğulluğa Təsirlər: Məşğulluğa təsirin ölçülməsi zamanı onların hansının müvəqqəti və hansının dayanıqlı olduğunu müəyyən etmək vacibdir (burada daimi terminə üstünlük verilmir, çünki faktiki iş vaxtını təxmin etmək çətin olacaq).

Tam və yarım-ştat məşğulluğa təsirlər: Ətraf mühit fəaliyyətinin məşğulluğa təsiri həm natamam, həm də tam ştatlı işləri əhatə edə bilər. Bu fərq üçün iki fərqli

göstərici faydalıdır. Birincisi, yaradılmış bütün iş yerləri (yarım və tam ştatlı) yaradılmış məşğulluğun ümumi həcmi əks etdirmək üçün onların tam ştatlı ekvivalentləri ilə ifadə edilir. İkincisi, işsizliklə mübarizə baxımından, sadəcə olaraq, yaradılmış iş yerlərinin sayını müəyyən etmək kifayət ola bilər (OECD, 2014).

Ümumi və Xalis Məşğulluq Təsirləri: Ümumi məşğulluq effekti yeni iş yerlərinin yaradılmasını və mövcud məşğulluğun saxlanmasını əhatə edən böyüklükdür. Xalis məşğulluq təsirləri isə milli balansda müsbət və mənfi, birbaşa və dolay, qısa və uzunmüddətli məşğulluq təsirləri hazırlandıqda müəyyən edilə bilər (OECD, 2014).

Ətraf mühit aclığın aradan qaldırılmasından tutmuş bərabərsizliklərin azaldılmasına və bütün dünyada dayanıqlı icmaların qurulmasına qədər bu məqsədlərin hər birinin əsasını təşkil edir. UNEP dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün bir çox qurumlarla işləyir. UNEP ekoloji dayanıqlılığı təşviq etməklə planet üçün qabaqlayıcı təcrübələr aparır. O, həmçinin ölkələrin öz məqsədlərinə nail olmaq üçün imkanlar yaradır və ətraf mühitin dayanıqlı inkişafın bütün aspektlərinə inteqrasiyasını təmin etməyi hədəfləyir (UNEP, 2018).

Yoxsulluğa son: Dayanıqlı və idarə olunan mühit sosial-iqtisadi inkişaf və yoxsulluğun azaldılması üçün ilkin şərtədir. Təbii mühit gəlir yaradan, məşğulluq yaradan, yoxsulluğun azaldılmasını dəstəkləyən, təhlükəsizlik şəbəkələrinə töhfə verən və bərabərsizliyi azaldan ekosistemlər, mallar və xidmətlər təmin edir. “İqlim dəyişikliyi və təbii fəlakətlərə məruz qalma yoxsulluğun aradan qaldırılması söylərini təhdid edir. Dünyanın ən kasıb və ən həssas vətəndaşlarının çoxu fəlakətlərə meyilli ölkələrdə yaşayır və onların sayı artmaqda davam edir. Bu qruplar qeyri-mütənasib olaraq sarsıntılardan və stresslərdən təsirlənir. Temperatur yüksəldikcə, iqlimlə bağlı fəlakətlərin həyat və dolanışiq vasitələrinə təsir göstərmə ehtimalı və şiddəti daha yüksək olur” (Angelsen, 2010).

DİH-1 (Dayanıqlı İnkişaf Hədəfləri) “hər yerdə, hər formada yoxsulluğa son qoymağa” çalışır. Yoxsulluq getdikcə çoxölçülü bir anlayış kimi tanınır. Məsələn, BMT-nin Çoxölçülü Yoxsulluq İndeksi insanların sağlamlıq, təhsil və həyat səviyyəsi sahələrində yaşaya biləcəyi bir çox məhrumiyyətləri nəzərə alır. Dünya

Bankının “yoxsulluğa qarşı” çərçivəsi yoxsulluğa qarşı geniş istifadə olunan çoxölçülü yanaşmadır. Dünya Bankı həmçinin təhsil səviyyəsi, içməli suya çıxış, kanalizasiya və elektrik enerjisinə çıxış ölçüləri vasitəsilə çoxsaylı DİH-ləri əhatə edən çoxölçülü yoxsulluq indeksləri haqqında məlumat verir. Beləliklə, birlikdə götürdükdə DİH-lər insan inkişafı və yoxsulluğun azaldılmasına çoxölçülü yanaşmanı təcəssüm etdirir (Dünya Bankı, 2018).

Sıfır Aclıq: “DİH-2 aclığa son qoymaq, ərzaq təhlükəsizliyi və qidalanmanı təmin etmək və dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq etmək məqsədi daşıyır (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 2015)”. O, həmçinin “ilin bütün vaxtlarında təhlükəsiz, qidalı və adekvat qidaya universal çıxışı” öhdəsinə götürür. Bu məqsəd dayanıqlı qida istehsalı sistemləri, çevik kənd təsərrüfatı təcrübələri, texnologiya və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının artırılması, infrastruktur və texnologiya sərmayələri üzrə beynəlxalq əməkdaşlığı vurğulamaqla DİH-2-yə nail olmaq ilə bağlıdır. Həmçinin, mövcud qida sistemində əsasən, meşələr ya kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi sahəsi, ya da bu genişlənmədən qorunmağa ehtiyacı olan təhlükə altında olan resurs kimi qəbul edilir (HLPE, 2017).

Sağlamlıq və Rifah: Üçüncü inkişaf məqsədi həm sağlamlıq, həm də rifahı əhatə edir. Əslində, DİH-3 2030-cu ilə qədər "hamı üçün yaxşı olma" arzusunu elan edir. Milyonlarla insanın sağlamlığının yaxşılaşdırılması, gözlənilən ömür uzunluğunun artırılması, ana və uşaq ölümünün azaldılması, bəzi yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir (WHO, 2018). Bununla belə, malyariya və vərəm kimi ciddi xəstəliklərin müalicəsində çox az irəliləyiş əldə edilmişdir. Bundan əlavə, dünya əhalisinin ən azı yarısı əsas səhiyyə xidmətlərindən istifadə etməkdə maliyyə çətinlikləri yaşayır. Bu problemlər bəşəriyyəti ifrat yoxsulluğa sürükləyir. Ümumdünya səhiyyənin dayanıqlı maliyyələşdirilməsini təmin etmək, qeyri-infeksion xəstəliklərin, o cümlədən psixi sağlamlıqla bağlı artan yükü həll etmək və havanın çirklənməsi, qeyri-kafi su və kanalizasiya (sanitariya tədbirləri və təmizlik) kimi əsas sağlamlıq problemlərini adekvat şəkildə həll etmək üçün birgə səylər lazımdır.

Keyfiyyətli Təhsil: DİH-4 formal təhsili “müəssisələrdə və mütəşəkkil sistemdə tədris olunan tədris” kimi müəyyən edir. Qeyri-formal təhsil peşə və bacarıqların inkişafı və yerli bilikləri birləşdirən təşkil edilmiş proqramlar kimi təhsil sistemlərindən kənarında həyata keçirilir. DİH-4 keyfiyyətli təhsil fəaliyyətləri yaratmaq və keyfiyyətli proqramlar təşkil etməklə öyrənməyi əhatə edir. Keyfiyyətli təhsil və təlim sisteminin təmin edilməsi son on ildə yeni texnologiyalar vasitəsilə getdikcə asanlaşıb. Beləliklə, təhsilin yayılması və dərinləşdirilməsi bütün yaş qruplarından olan insanların səmərəli və müvafiq təhsillə təmin edilməsini təmin edir və təhsil səviyyəsi istər formal, istərsə də qeyri-rəsmi bütün şəraitlərdə ömürlük bir prosesə qədər uzanır (UNESCO, 2019). UNEP-in keyfiyyətli təhsillə bağlı məqsədləri “Gündəlik 21” proqramında özünü müsbət tərəfdən göstərir. Keyfiyyətli təhsil hər bir ölkə üçün vacib və vacib sosial məqsəddir.

Gender Bərabərliyi: Gender bərabərliyinə nail olmaq və bütün qadın və qızların səlahiyyətlərini artırmaq kimi DİH-5 məqsədləri gender kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. DİH-5 məqsədlərinin həll etdiyi məsələlər həqiqətən də həm qadınların, həm də kişilərin gündəlik həyatı ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Bu əlaqələr elə bir sistemdə qurulub ki, onlardan birinin dəyişdirilməsi digərlərinə təsir edəcək (WHO, 2018).

Təmiz Su və Kanalizasiya: Lazımi təcrübələrə baxmayaraq, təmiz su və kanalizasiya (sanitariya tədbirləri və təmizlik) kimi problemlər davam edir. Məlumatlar göstərir ki, 2030-cu ilə qədər ilkin tibbi xidmətə universal çıxışın əldə edilməsi tələb olunur və bu, son zamanlardakı illik irəliləyiş göstəricilərini iki dəfə artırır. DİH-6 hədəflərinə aşağıdakılar daxildir: suyun daha səmərəli istifadəsi və idarə olunması, artan suya tələbat, su təhlükəsizliyinə yönəlik təhdidlər, iqlim dəyişikliyinə yaratdığı quraqlıq, daşqınların tezliyi və şiddətinin artması (UNEP,2018).

İqtisadi və Təmiz Enerji: 21-ci əsrdə hətta ən yoxsul ölkələrdə belə elektrik enerjisinə çıxış getdikcə geniş yayılıb. Bundan əlavə, enerji səmərəliliyi qlobal miqyasda yaxşılaşmağa davam edir və elektrik enerjisi sektorunda bərpa olunan enerji ön plana çıxır. Nəticələr göstərir ki, 800 milyon insanın hələ də təmiz

yanacağa, texnologiyaya və elektrik enerjisinə ehtiyacı var. Aydındır ki, DİH-7-də göstərilən məqsədlərə çatmaq üçün nəqliyyat və istilik də daxil olmaqla, bərpa olunan enerji üzrə daha çox iş görülməlidir (UNEP,2018).

Biznes və İqtisadi İnkişaf: Dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq və bunun üçün üsullar istehsal etmək üçün inkişafı və tərəqqini təmin etməklə yanaşı, iqtisadi artım lazımdır. XXI əsrdə qlobal miqyasda əmək məhsuldarlığı artıb və işsizlik böhrandan əvvəlki səviyyəyə qayıdır. Bununla belə, qlobal iqtisadiyyat müxtəlif təcrübələrə və dəyişən cədvəllərə baxmayaraq yavaş-yavaş inkişaf edir. Xüsusilə gənclər üçün məşğulluq imkanlarının artırılması, kişilər və qadınlar arasında əmək haqqı fərqlərinin azaldılması, fərdlərin işləmək istədikləri sektorlarda məşğulluğun təmin edilməsi və təhlükəsiz iş mühitinin təmin edilməsi üçün daha çox irəliləyiş lazımdır.

Sənaye, İnnovasiya, İnfrastruktur: İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi infrastrukturun maliyyələşdirilməsi artsa da, nəqliyyat və kommunikasiyada irəliləyiş əldə olunsa da, inkişaf etməkdə olan ölkələr və ən az inkişaf etmiş ölkələr 2030-cu ilə qədər ÜDM-də istehsal sənayesinin payını artırmaqda ciddi çətinliklərlə üzləşirlər. DİH-9 üç sütun üzərində cəmlənib: sənaye, infrastruktur və innovasiya.

Bərabərsizliyin Azaldılması: DİH-10 - irq, yaş, əlillik, etnik mənsubiyyət, din, iqtisadi, bərabərsizlik problemlərini azaltmağa çağırır. Bu hədəf; O, miqrasiya və inkişaf yardımı da daxil olmaqla, ölkələr arasında bərabərsizliklərə toxunur. Bu bölmədə bərabərsizlik “xüsusilə status, hüquq və imkanlar baxımından bərabərsizlik vəziyyəti” kimi başa düşülür. Məqsəd bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq üçün insanların fərdi, qrup və cəmiyyət səviyyəsində iqtisadi, sosial və mədəni ölçüləri ilə mübarizə aparmağın vacibliyini qəbul etməkdir (UN, 2018).

Ölkə daxilində və ölkələr arasında imkan, gəlir və güc bərabərsizliyini azaltmaq söylərinə baxmayaraq, bərabərsizlik əsas narahatlıq olaraq qalır. Əhalinin 40 faizi bir çox ölkədə müsbət artım templərinə nail olsa da, dünyanın bir çox yerlərində gəlir bərabərsizliyi artmaqda davam edir (UN, 2018).

Dayanıqlı şəhərlər və cəmiyyətlər: gecəqondularda yaşayan qlobal şəhər əhalisinin nisbətinin azaldılmasında əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edilmişdir. Lakin bu

şərtlər altında hələ də dünyada 1 milyardan çox insan yaşayır. Bundan əlavə, şəhər sakinlərinin böyük əksəriyyəti keyfiyyətsiz hava ilə nəfəs alır və nəqliyyata və açıq ictimai yerlərə çıxışı məhduddur. Buna görə də mövcud vəziyyəti dəyişdirmək üçün təcili tədbirlər görülməlidir. Şəhərlər getdikcə böyüyür, əhaliyə mənfi təsir göstərir.

İstehsal və İstehlak: Qlobal istehlak sürətlə artır. İstehlak problemləri DİH-12 hədəflərinə çatmağı ciddi şəkildə təhlükə altına qoyur. Cari məhsul/material tələbatlarının dünyadakı resursların həddindən artıq istismarına və ya ekoloji təbii ehtiyatların deqradasiyasına gətirib çıxarmamasını təmin etmək üçün qlobal miqyasda təcili tədbirlər görülməlidir. Həm resurs səmərəliliyini artıracaq, həm də tullantılarla bağlı təcrübələri azaldacaq siyasətlər iqtisadiyyatın bütün sektorlarında həyata keçirilməlidir. İqlim dəyişikliyinə gəldikdə, karbon emissiyalarını azaltmaq üçün yalnız enerji səmərəliliyinə etibar etmək yanlış siyasət olardı. Səmərəlilik və səriştə yanaşmaları arasında bir-birini tamamlama ehtiyacı məqalənin nümunəsi ilə göstərilə bilər. Kağız əldə etmək üçün meşələrin məhsuldarlığını planlaşdırmaq lazımdır. Səmərəli yanaşma yeni texnologiyalar vasitəsilə materialların istifadəsini, enerji səmərəliliyini və təkrar emal olunmuş lifi artırmaqla istehsalçıların tədarük zəncirini və sənaye istehsal proseslərini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır (Griffin L., və digərləri, 2018).

İqlim Dəyişikliyi: Artan istixana qazı emissiyaları səbəbindən iqlim dəyişikliyi gözlənilməyindən daha sürətli baş verir və onun təsiri bütün dünyada açıq şəkildə hiss olunur. Emissiyaları azaltmaq və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmaq üçün təcili tədbirlər görülməlidir. İqlim dəyişikliyi cəmiyyət və ətraf mühit üçün böyük problemdir və bu problemin həlli qlobal əməkdaşlıq tələb edir. İqlimlə bağlı təcrübə və siyasətlərin dayanıqlı maliyyələşdirilməsi və milli imkanların inkişaf etdirilməsi istiqamətində bütün dünyada müsbət addımlar atılmasına baxmayaraq, bu məsələlərdə daha idealist və sürətləndirilmiş fəaliyyət planları tələb olunur. Xüsusilə inkişaf etməmiş ölkələr üçün maliyyəyə çıxış və milli potensialın gücləndirilməsi daha da vacibdir. DİH-13 iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə səylərinin məhsuludur.

1.3. Xidmətlər və yaşıl iqtisadiyyat

Dünya ölkələrində yüksək çirklənmə səviyyəsinə görə iqtisadiyyatda qara rəng üstünlük təşkil edir. İqtisadiyyat ekoloji cəhətdən dağıdıcı və təbii ehtiyatların kütləvi israfına çevrilmişdir. Ölkələr ətraf mühitin mühafizəsi standartlarını nəzərə almadan sərvətlərini artırmaq üçün rəqabət aparırlar. Bu vəziyyət Yer kürəsi və həyatın dayanıqlılığı üçün böyük təhlükə yaradır. Bu səbəbdən də dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar vəziyyətin ciddiliyini dərk etməyə başlamış və iqtisadi inkişaf modelləri arasında ekoloji iqtisadiyyatların tədqiqinə, insanlar və ekosistemlər arasında əlaqənin fəaliyyətinin təhlilinə və yaranan mənfi təsirlərin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanan yeni model axtarışlarına başlamışlar. bu münasibətdən (Wahiba və Samir, 2016). Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadi fəaliyyət və dayanıqlı inkişafı təmin etməyin yollarından biri kimi diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Başlanğıc nöqtəsi 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən Rionun Yer Sammiti idi. Bu sammitdə hökumətlər 21-ci əsrin gündəliyini müəyyən edir ki, bu da ətraf mühitin deqradasiyası problemlərinə qarşı çıxmaq üçün bütün ölkələrdə iqtisadi artıma və dayanıqlı inkişafa səbəb olan beynəlxalq iqtisadi sistemin qurulması üçün ölkələrin əməkdaşlıq proqramı daxildir (Rabii və Musbah, 2020).

2010-cu ildə UNEP İcraiyyə Şurasının 11-ci fəvqəladə sessiyası keçirildi və bu sessiyada yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası müzakirə edilən və təhlil edilən ən mühüm məsələlərdən biri kimi önə çıxdı. Bu sessiyada yaşıl iqtisadiyyatın daha sabit və dayanıqlı qlobal iqtisadiyyata doğru düzgün və düzgün yanaşma olduğu qənaətinə gəldi (Maazuzy və Bin-Terbih, 2018).

Dünya İqtisadi Forumunun 2020-ci ildə dərc etdiyi hesabatda ətraf mühiti nəzərə alan və yaşıl iqtisadiyyata keçid kimi tanınan korona (COVID-19) epidemiyasından iqtisadiyyatın bərpaasının qlobal iqtisadiyyatı gücləndirəcəyi bildirilib. iqtisadiyyatı ildə təxminən 10 trilyon dollar artıracaq və 2030-cu ilə qədər təxminən 395 milyon iş yeri yaradacaq (Aawsat, 2020).

Müxtəlif əvvəlki araşdırmalar və hesabatlar, xüsusən də 2010-2011-ci illərdə nəşr olunan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı hesabatı,

dayanıqlı inkişafı həyata keçirmək və təbii ehtiyatlardan onları qorumaq üçün optimal şəkildə istifadə etmək üçün iqtisadi artımı və sosial ədaləti təmin edir və yaşıl texnikaları inkişaf etdirir. tənəzzüldən yaşıl iqtisadiyyata keçidin iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olduğunu vurğuladı. Yaşıl iqtisadiyyatın əhəmiyyəti haqqında bəzi məlumatlar aşağıda göstərilmişdir (Kastzellan A., 2017):

Ekoloji problemlərlə mübarizə etmək: Təbii ehtiyatların həddindən artıq istifadəsi karbon və müxtəlif qazların nisbətinin artmasına səbəb olmuşdur. Bu qazlar atmosferin temperaturunun artmasına, qlobal istiləşməyə və onun ozon təbəqəsinə birbaşa təsirinə, okeanların turşulaşmasına, dənizlərdə və okeanlarda balıqların miqdarının azalmasına, heyvanların həddən artıq ovlanmasına və insanların sui-istifadəsindən yaranan bərk tullantıların toplanmasına səbəb olub. Bütün bunlar biomüxtəlifliyin azalmasına səbəb olacaq. Bütün bu səbəblər və problemlər yığılanda böhran qlobal böhrana çevrilir. Hər kəs bütün bu ekoloji problemlərin həllinə xidmət edəcək nəticələr çıxaran yeni bir anlayış tapmalıdır (Rençber, 2018). Yaşıl iqtisadiyyat bizi ətraf mühitə və onun resurslarına qarşı müsbət təcrübələrdə iştirak etməyə təşviq etməklə ekoloji problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edir.

İqtisadi inkişafın təşviqi: Məmmədovun (2017) araşdırmasında yaşıl iqtisadiyyat tikinti, enerji və tullantıların idarə edilməsi kimi bütün müxtəlif sektorlara yaşıl sərmayələr etməklə və ətraf mühitdən istifadə etməklə bərpa olunan enerji alternativləri təqdim etməyi və iqtisadi inkişaf prosesinə töhfə verməyi hədəfləmişdir. Yeni modellər təqdim etməyi hədəflədiyi ifadə edilmişdir. İqtisadiyyatın bütün sektorlarında enerji və resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi yaşıl iqtisadiyyata keçiddə arzulanan əsas məqsəddir.

İş imkanlarının yaradılması və yoxsulluğun aradan qaldırılması: Nasba, Rahmun və Tubna (2019) araşdırması göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyata keçid tullantıların idarə edilməsi və təkrar emalı, bərpa olunan enerji və ekoturizm kimi müxtəlif sektorlarda çoxlu yaşıl iş imkanları təmin edəcək və beləliklə, xüsusilə işsizlik nisbətini aradan qaldıracaq. ərəb regionunda. göstərdi. İqtisadiyyat bəzi

sektorlarda fəallığın artmasına, işçi qüvvəsinə yönəlmiş yeni fəaliyyətlərin tətbiqinə və yeni yerli iş yerlərinin yaradılmasına gətirib çıxarır.

Sosial inkişafın təmin edilməsi: Dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi təkcə iqtisadi və ekoloji problemlərin həlli ilə bağlı deyil. Çünki inkişaf prosesində sosial ölçü çox önəmlidir. Əslində, əhalinin və istehlakın böyük artımı problemi artım və gəlir proseslərinə böyük təsir göstərmişdir. Sosial ölçü; təhsil, səhiyyə, gender bərabərliyi, mədəni fərqlərin nəzərə alınması, plüralizmin təmin edilməsi, qərarların qəbulu prosesində iştirak və müavinətlərin ədalətli bölüşdürülməsi. Bu amillər yaşıl iqtisadiyyata keçid və təhlükəsiz və dayanıqlı sosial inkişafın həyata keçirilməsi üçün əsas təşkil edir. Buna görə də sosial siyasətlər yaşıl iqtisadiyyatın tərkib hissəsidir və yaşıl iqtisadiyyata gedən yolda əsas ölçü və prinsiplərdən biridir (Özçağ və Hotunluoğlu, 2015).

Məmmədovun (2019) araşdırmasında yaşıl iqtisadiyyatın sosial ədaləti və insanların rifahını təmin etmək, eləcə də insanlar tərəfindən mövcud resurslardan istifadə nəticəsində yaranan ekoloji riskləri minimuma endirmək məqsədi daşdığı bildirilmişdir. Əvvəlki araşdırmalara və hesabatlara görə, yaşıl iqtisadiyyat ekosistemə və biomüxtəlifliyə vurulan zərəri azaldan müxtəlif sektorlara sosial sərmayələr vasitəsilə insanların rifahının böyüməsini artırmağa çalışır.

Rençber (2018) araşdırmasında yaşıl iqtisadiyyatın ən mühüm ekoloji faydalarından birinin ozon təbəqəsini birbaşa zədələyən və bununla da həyatın dayanıqlılığına ciddi təhlükə yaradan istixana qazları emissiyalarının sürətini azaltmaq olduğunu ifadə etdi. Yaşıl iqtisadiyyat fabriklər və insanlar tərəfindən istehsal olunan bərk tullantıların həcmnin azaldılması, bərk tullantıların təkrar emalı, meşələrin, ağacların və balıq sərvətlərinin tükənməsinin dayandırılması, sudan istifadənin yaxşılaşdırılması, həddindən artıq istehsal və istehlak nümunələrinin dəyişdirilməsi və ekoloji cəhətdən təmiz istehsal üsullarından istifadə etməklə də mövcuddur. və bərpa olunan enerji.resurslardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq məqsədi daşıyır.

Yaşıl iqtisadiyyat sosial ədaləti mənimsəyən və dominant iqtisadi strukturun fərqlənən ətraf mühit fəallığının və yaşıl siyasətçilərin təsiri ilə yerli bir yanaşmadır

(Molly, 2009). Yaşıl iqtisadiyyat ətraf mühiti yüksək çirkləndirən peşələrə qarşı yaşıl iş adlanan peşə qruplarının inkişaf edəcəyini və geniş vüsət alacağını və bununla da artımın əldə oluna biləcəyini dəstəkləyir. Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi fəaliyyətlərin sosial və insan ölçüsünü prioritetləşdirir. Məsələn, torpaq, su, təmiz ətraf mühit, insan amili, istehsal şəraiti, uşaq əməyi, sosial sığorta, iş təhlükəsizliyi kimi sosial və ekoloji amillər kimi qida iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən amillərin vəziyyəti prioritet verilir və reytingin sonunda pul bazarı və maliyyə nəzərə alınır. Yaşıl iqtisadiyyatda ekoloji dayanıqlılıq göstəricilərini mənalandırmaq üçün aşağıdakı indekslər hazırlanmışdır (Aşıcı, 2012):

- Ətraf Mühitin Dayanıqlılığı İndeksi (“Environmental Sustainability Index”)
- Ətraf Mühitin Performans İndeksi (“Environmental Performance Index”)
- Ətraf Mühitin Zəifliyi İndeksi (“Environmental Vulnerability Index”)
- Dayanıqlı və İqtisadi Rifah İndeksi (“Index of Sustainable and Economic Welfare”)
- Yaşıl Xalis Milli Gəlir (“Green Net National Product”)

Resursların mövcudluğu ilə insanların bugünkü və gələcək nəsillərin rifahı arasında tarazlıq təmin edilməlidir. Bu kontekstdə yaşıl iqtisadiyyat aşağıdakı üç əsas ölçüyə əsaslanır (Democratic Arabic Center, 2017):

İqtisadi Ölçü: İqtisadiyyat sözünün sadə mənasına nəzər saldıqda iqtisadiyyatın mövcud resurslardan aktiv və səmərəli istifadəyə zəmanət verdiyi görünür. Buna görə də yaşıl iqtisadiyyata üz tutduqda və onu dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilə əlaqələndirdikdə görürük ki, bu iqtisadiyyat ekoloji cəhətdən təmiz istehsal alətləri və yaşıl alternativlər tapmağı, mövcud resurslardan insanların ehtiyac duyduğu mal və xidmətlərin ən yaxşı şəkildə istifadə edilməsini və beləliklə, dayanıqlı iqtisadi sistem əldə etməyi hədəfləyir.

Köşker və Gürer (2020) araşdırmasında iqtisadi ölçünün dörd prinsip altında qruplaşdırıla biləcəyini ifadə etmişdir:

- Əsas mövzu və diqqət insan və təbiət arasındakı əlaqə olmalıdır.
- Gələcək üçün uzunmüddətli strategiyalar hazırlanmalıdır.

- İnsanla təbiət, indiki və gələcək nəsillər arasında normativ prinsiplərə əsaslanan ədalət təmin edilməlidir.

- Uyğun alternativlər tapmaqla təbii ehtiyatların və xidmətlərin qarşılınmasında iqtisadi səmərəlilik təmin edilməlidir.

Sosial ölçü: fərdin ehtiyaclarını ödəmək və fərdin həyat səviyyəsini təsir etmədən yüksəltmək üçün sosial ədaləti təmin etməklə, bütün fəaliyyət və təcrübələrin həyata keçirildiyi sağlam və təmiz bir mühitdə yaşamaq insanın təbii hüququdur. həm təbii sərvətlərin və sərvətlərin ədalətli bölüşdürülməsi, həm də sosial və ətraf mühit xidmətləri ilə gələcək nəsillərin imkanları (Mena, 2014).

Özçağ və Hotunoğlu (2014) araşdırmasında, sosial inkişafın, iqtisadi böyümə nöqtəyi nəzərindən ətraf mühit faktorlarını nəzərə almaqla yanaşı, təhsil, səhiyyə və gender bərabərliyi kimi sosial inkişaf baxımından əhəmiyyətli sayıla biləcək amillərin də diqqətə alınması, mədəni fərqliliklərin nəzərə alınması və resurs əlçatanlığında bərabər və ədalətli hüquqların əldə edilməsi surətilə təmin edilə biləcəyi müəyyən edilmişdir.

Ətraf Mühit Ölçüsü: İnsanlar ətraf mühitə xidmət etməyə və bioloji materialları və ekoloji komponenti qorumağa çalışmalıdırlar. Buna görə də dayanıqlı ekoloji inkişafın həyata keçirilməsi bütün sektorlarda və müxtəlif fəaliyyətlərdə yaşıl iqtisadiyyata keçidi və ətraf mühiti və təbii ehtiyatları qoruyan və həyatın dayanıqlılığını təmin edəcək yaşıl siyasətlərin qəbulunu tələb edir (Bin-Mahdi, 2019). Efaf (2016) öz tədqiqatında təbii ehtiyatlardan düzgün istifadə və ekoloji cəhətdən təmiz istehsal və istehlak nəticələrinin yaradılması yolu ilə ekoloji dəyişənlərlə necə başa çıxarılacağını ələ alan ətraf mühit ölçüsünün bir qrup elementini tədqiq etmişdir. Bu elementləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: təbii ehtiyatların qorunması, iqlimin global istiləşmədən qorunması, qaz emissiyalarının məhdudlaşdırılması və torpaq, bitki örtüyü və balıq zənginliyinin qorunması.

Yaşıl iqtisadiyyata nail olmaq və dayanıqlı iqtisadi artımı, sosial ədaləti və ətraf mühit sistemlərinin inteqrasiyasını təmin edəcək dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi bu üç ölçüsün bir-biri ilə əlaqəli olduğu məqamdır.

Bin-Salih (2020) tərəfindən aparılan "Yaşıl İqtisadiyyat Dayanıqlı İnkişafın Təmin Edilməsi üçün Strateji Ölçü kimi" adlı araşdırmada əvvəlki üç ölçüyə əlavə olaraq, daha təhlükəsiz və təmiz texnologiyalara keçidlə məşğul olan texnoloji ölçü və demokratik prinsiplərin tətbiq etməyi və müxtəlif yaş nəsilləri arasında resurs bölgüsündə bərabərliyi təmin etməyi hədəfləyən siyasi ölçü kimi ikinci dərəcəli ölçülərin də olduğu ifadə edilmişdir.

Yaşıl iqtisadiyyata doğru irəliləyiş səviyyəsinin ölçülməsi yaşıl və qeyri-yaşıl tədbirlər, ekoloji cəhətdən təmiz, enerji və resurslara qənaət edən və ya çirklənməni azaldan məhsul və xidmətlərin və ekoloji cəhətdən təmiz olmayan məhsul və xidmətlərin fərqləndirilməsinə əsaslanan yanaşmaya əsaslanmalıdır. mehriban. Buna görə də, ekoloji cəhətdən daha şüurlu iqtisadiyyata doğru irəliləyişi ölçmək üçün ətraf mühitin qiymətləndirilməsi, çirklənmənin azaldılması və resursların qorunması, iş yerlərinin yaradılması, orta işçi gəliri, gəlirlər, iqtisadi rifah və gəlirlərin bölüşdürülməsi kimi milli istinad standartlarını hazırlamaq lazımdır (Jamal-Eldin, Ahmed və Hassan, 2014).

Bu kontekstdə, 2007-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Komissiyası (CSD) dayanıqlı inkişaf göstəricilərinin üçüncü qrup çərçivəsində yaşıl iqtisadiyyata doğru irəliləyişin ölçülməsi ilə bağlı 96 göstərici qrupunun bir hissəsi olan 50 göstəricidən ibarət əsas qrup dərc yayınlamışdır (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Konfransı "UNCSD", 2012).

Birləşmiş Millətlər Proqramı yaşıl iqtisadiyyata doğru irəliləyişi ölçmək üçün üç əsas kateqoriya müəyyən etmişdir. Hökumət və maraqlı tərəflər milli şəraitə (təşkilati struktur, iqtisadi struktur, təbii ehtiyatlar) uyğun olaraq ən uyğun göstəriciləri seçə bilərlər (Rabii və Musbah, 2020).

Yaşıl iqtisadiyyatın göstəriciləri aşağıdakı əsas kateqoriyalara bölünür:

İqtisadi Göstəricilər: Aİ (2018) iqtisadi göstəriciləri enerji və təbii ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyinə töhfə verən və ya tullantıların və çirklənmənin azaldılmasına töhfə verən sektoral və məcmu investisiyaların payı kimi müəyyən etmişdir. Aİ (2018) iqtisadi fəaliyyətlərin sosial rifaha təsirlərini ölçmək üçün

ekoloji dayanıqlılıq indeksi, ekoloji performans indeksi və dayanıqlı iqtisadi rifah indeksi kimi bəzi iqtisadi dayanıqlılıq göstəricilərini qeyd etmişdir.

Sosial tərəqqi və rifah göstəriciləri: Eliana (2017), "Fələstində Yaşıl İqtisadiyyat və Dayanıqlı İnkişaf" adlı araşdırmasında sosial tərəqqi və rifah göstəricilərini yaşıl iqtisadiyyatın əsas insan ehtiyaclarının qarşılınmasında rolunun qiymətləndirilməsi kimi müəyyən etmişdir. Eliana (2017) görə, sərmayələr yoxsul insanların su, təmiz enerji və kanalizasiya xidmətlərinə çıxışını yaxşılaşdırmaq üçün yaşıl məhsul və xidmətlərə yönəldilir. Bu göstəricilərə əhalinin tərəqqi, rifah və təhsil səviyyəsinin göstəriciləri də daxildir.

Ekoloji göstəricilər: Bunlar iqtisadi fəaliyyət nəticəsində ətraf mühit resurslarının çirklənməsi və tullantı səviyyələri ilə bağlı göstəricilərdir (Bader, 2020).

Najate (2014) tədqiqatında yaşıl iqtisadiyyata doğru irəliləyişi ölçmək üçün başqa bir sıra göstəricilər və alətlər əlavə edilmişdir. Bunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Yaşıl milli mühasibat göstəriciləri: Bunlardan ən mühümləri sərvət proqnozu indeksi və düzəliş edilmiş xalis əmanət indeksidir.

2. Yaşıl biznes göstəriciləri: O, iki kateqoriyaya bölünür: ətraf mühitə fayda verən və ya onu qoruyan mal və xidmətlər istehsal edən şirkətlərdəki iş yerləri və istehsal proseslərini daha ekoloji cəhətdən təmiz edən və ya resurslardan təhlükəsiz istifadə edən iş yerləri.

3. Yaşıl böyümə göstəriciləri: Bunların ən mühüm sahələri: ətraf mühit və istehsal resursları, iqtisadi və ekoloji aktivlər, həyatın ekoloji keyfiyyəti, iqtisadi imkanlar və siyasi reaksiyalardır.

Yaşıl iqtisadiyyata və yaşıl inkişafa keçid asan deyil, əksinə, yuxarıdan, yəni, hökumətdən cəmiyyətə və xalqa və tam əksinə yönəldilmiş uzun və məşəqqətli bir prosesdir. Yaşıl iqtisadiyyata keçid ideyası qlobal iqtisadiyyatda təkrarlanan məyusluqlar və qlobal iqtisadiyyatın yaşadığı bir çox böhranlar, məsələn, bazarların çökməsi, iqtisadi və maliyyə böhranları, ərzaq qiymətlərinin artması, iqlim dəyişkənliyi, təbii ehtiyatların sürətlə azalması və ətraf mühitin sürətli dəyişməsidir (Democratic Arabic Center, 2017).

İqtisadi sistemin aradan qaldıra bilmədiyi ardıcıl böhranlar yaşıl iqtisadiyyata keçidin motivi idi. Bu böhranlardan ən mühümləri:

- Maliyyə böhranı (2008): Böyük iş itkilərinə səbəb olmuşdur.

- Ərzaq böhranı: 2009-cu ildə dünyada ac insanların sayı yüksək ərzaq qiymətləri və maliyyə böhranı nəticəsində yüksək işsizlik səbəbindən bir milyard keçmişdir (Hader, 2013).

- İqlim böhranı: Şiddətli iqlim hadisələri və dalğalanmaları insanlar və canlılar üçün fəlakətlərə və böhranlara səbəb olur və biomüxtəlifliyi azaltmaqdadır (United Nations, 2022).

Dünyada yeddi milyardan çox insan var. Əhali üzrə ekspertlər 2050-ci ilə qədər dünya əhalisinin 9,4 milyardı keçəcəyini təxmin edirlər. Bundan əlavə, enerji sərfiyyatı 13 dəfə, su sərfiyyatı isə 9 dəfə artıb ki, bu da ekoloji tarazlığa təsir edib.

Dünya əhalisinin təxminən yarısı şəhərlərdə yaşayır və enerjinin 60%-80%-ni istehlak edir. Bu yüksək istehlak karbon qazı emissiyalarının 75%-nə cavabdehdir. Şəhər əhalisinin artımı; O, şirin su təchizatına, kanalizasiya sistemlərinə və əhalinin sağlamlığına birbaşa təsir göstərir, nəticədə qeyri-adekvat infrastruktur sistemləri və yüksək ictimai səhiyyə xərcləri ilə nəticələnir. Odur ki, enerji səmərəliliyinin artırılması, karbon emissiyalarının azaldılması, mənzil, məşğulluq, ticarət və əyləncə obyektlərinə müsbət təsir göstərmək, nəqliyyat sıxlığının qarşısını almaq üçün yaşıl iqtisadiyyata keçid mütləqdir.

Yeni binaların inkişafı və yeni yaşıl evlərin tikintisi görünən enerji qənaətinə töhfə verə bilər. 2050-ci ilə qədər hər il 300 ilə 1000 milyard dollar arasında sərmayə qoymaq ənənəvi sistemdəki gözləntilərlə müqayisədə dünyada enerjinin təxminən üçdə birinə qənaət edə bilər. Tikinti sektorunun yaşıllaşdırılması resurslardan, torpaqdan və sudan daha səmərəli istifadəyə və tullantıların azaldılmasına töhfə verə bilər (Şeme, 2015).

Ölkələrdə və ekosistemlərdə ənənəvi iqtisadiyyatdan yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesi bütün sahələrdə bəzi prosedurlar və fəaliyyətlər tələb edir. Bunlardan:(Bader, 2020; Nasba, Rahmun və Tubna, 2019; Jamal-Eldin, Ahmed və Hasan, 2014; Democratic Arabic Center, 2017; ESCWA, 2011)

- Yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərini bütün inkişaf planlarına və regional gündəliyə daxil etmək və innovasiya sistemi ilə tədqiqat və inkişaf arasında əlaqə yaratmaq.

- Vətəndaş cəmiyyətinin rolunun gücləndirilməsi, sosial tərəfdaşlığın təşviqi və vətəndaş cəmiyyətinin bütün elementlərinin iştirakının təmin edilməsi.

- Kənd təsərrüfatı və qida sektorlarında çirklənməni, emissiyaları və pestisidləri məhdudlaşdırmaq üçün yeni təcrübələr və qaydalar işləyib hazırlamaq və ekoloji vergilər və cərimələr tətbiq etməklə özəl sektorun iştirakı ilə biznes təcrübələrində dəyişikliklərin yaradılması.

- Beynəlxalq ticarətə və yaşıl iqtisadiyyata məhdudiyyətlərin qoyulmaması və ixrac və idxal vergiləri kimi ticarət maneələrinin aradan qaldırılması.

- İnnovasiyalara qadir şüurlu nəsil yetişdirmək, maarifləndirmə və bilikləri yaymaq üçün universitet və digər təhsil proqramlarının rolunun inkişaf etdirilməsi.

Astanada (2017) yaşıl iqtisadiyyata keçid, resursların səmərəliliyinin artırılması, bu resurslardan hamı, o cümlədən hökumət, yerli cəmiyyət və fərdlər tərəfindən məsuliyyətlə istifadə edilməsi, ən səmərəli texnologiyalardan istifadə etməklə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, sərmayələrin yatırılması resurslardan səmərəli istifadə etmək, inhisarçılıqdan qaçmaq. Bu səbəbdən bazarlarda qiymətləri müəyyən etmək, böyük həcmdə resurs istehlak edən sənayeləri dəstəkləməkdən çəkinmək, ekoloji vəziyyəti yaxşılaşdıran və iqtisadi səmərələri artıran təşəbbüslərə üstünlük vermək lazım olduğu bildirilir. .

Samuel və Rufusun (2011) araşdırmasında isə, yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün iqlim dəyişikliyinə təsirlərini yumşaltmaq üçün yeni kənd təsərrüfatı texnologiyalarından istifadə, yoxsulluğun azaldılması siyasətlərinin inkişaf strategiyalarına inteqrasiyası, müasir ekoloji səhrələşmə, meşələrin qırılması, şəhərlərin genişlənməsi, torpaq eroziyası və biomüxtəlifliyin itirilməsi kimi çağırışlarla baş edilməsi üçün inkişafın təşviq edilməsi və dayanıqlı kənd təsərrüfatına keçidin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə edən bir sıra göstəricilərin inkişafının vacibliyini vurğulamışdır.

Əsas problem inkişaf etmiş ölkələri yaşıl iqtisadiyyatın məqsədinin onları cəzalandırmaq deyil, iqlim və ətraf mühitin qorunmasında daha çox məsuliyyət

daşımali olduqlarına inandırmaqdır. Digər tərəfdən, yaşıl iqtisadiyyatın məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrə sənaye inqilabından sonra dünyanın şahidi olduğu ekoloji cinayətlərə şərik olmadıqlarına görə onlara həddindən artıq zərərli istehsal fəaliyyəti həyata keçirmək hüququ vermək deyil. Yaşıl iqtisadiyyata keçid sürətlə davam edərkən, o, keçid yolunu əngəlləyən və dayanıqlı inkişafı gücləndirən bir çox maneələrlə üzləşir. Bu çətinliklərdən ən mühümləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

İqtisadi çətinliklər: Bir çox ölkələr bir çox iqtisadi problemlərdən əziyyət çəkirlər. Bu, 2008-ci il Qlobal Böhranından sonra pisləşən bir çox iqtisadi göstəricilərdə aydın görünür. Əslində, iqtisadi artım templərinin azalması, inflyasiya və işsizlik nisbətlərinin artması, dövlət büdcələrindəki kəsirlər və borc yığılması kimi iqtisadi problemlər dayanıqlı planların uğur qazanmasına mane olur. Bu iqtisadi böhran və problemlər davam edərsə, iqtisadi artıma mənfi təsir göstərəcək və yaşıl iqtisadiyyata keçidin qarşısını alacaqdır (ESCWA, 2011).

Sosial çətinliklər: Ekoloji problemlər nəticəsində dolanışiq üçün risklərin, xüsusən də işsizliyin artması sosial problemlərdən biridir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının məlumatına görə, təxminən 1,75 milyard insan sağlamlıq, iqtisadi imkanlar, təhsil və həyat standartları sahələrində yoxsulluqdan əziyyət çəkir (UNDP, 2010).

Ekoloji çətinliklər: İstehsal və istehlak naminə təbii ehtiyatların dayanıqlı tükənməsi biomüxtəlifliyin tarazlığının pozulmasına, ekoloji vəziyyətin pisləşməsinə, hər cür çirklənmənin (su, hava, torpaq) yayılmasına gətirib çıxarır və bununla da təbii sərvətlərə keçidi əngəlləyir. yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafa nail olmaq. Bundan əlavə, iqlim dəyişikliyi və təbii fəlakətlər, su ehtiyatlarından qeyri-kafi və səmərəsiz istifadə, bitki örtüyünün və torpağın deqradasiyası, bərk tullantılar və pestisidlərdən yaranan bir çox ekoloji risklərin mövcudluğu kimi əsas ekoloji təhlükələr bitki və heyvanların sayının azalmasına səbəb olmuşdur (PCBS, 2014).

Güzelkokar (2019) məqaləsində bir sıra başqa maneələrdən də bəhs etmişdir. Bunlar:

- Maliyyələşdirmə məsələləri: Bu meyarların bir çoxu geri ödəmə müddətini uzatmaqla nəzərdən keçirilməlidir, onların yaşıl inkişafa qəsdən mane olmamasını təmin etmək lazımdır.

- Təcrübə və resursların olmaması qeyri-sağlam mühit yaradır.

- Yaşıl inkişaf sərişələrində informasiya boşluqları: performans, xərclər və faydalar haqqında etibarlı məlumata ehtiyac yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün çox vacibdir.

- Siyasət həyata keçirmək üçün səylərin kifayət qədər olmaması.

- Yaşıl texnologiyalar üçün uzun planlaşdırma və təsdiqləmə prosesi.

- Maraqlı tərəflər arasında maraqların toqquşması.

Cari əsrdə yer sərvətlərinə hörmətsizlik nəticəsində yaranan ekoloji degenerasiya və bu degenerasiyanın yaratdığı qlobal fəlakətlər; Təbii ehtiyatların qeyri-məhdud olmadığını anlamaqda təsirli olmuşdur. Əslində, bu tənəzzüllərin mənşəyi 20-ci əsrin sonlarında yaşanan sürətli qloballaşma ilə qoyulmuş və nəticələrin toplanması və real həll təkliflərinin hazırlanması 21-ci əsri tələb etmişdir. Yaşanan hadisələr dövlətlərin tək hədəflərinin inkişaf və inkişaf olmamalıdır; bu əsas məqsədlərə nail olmaq və nəticələrin dayanıqlı olması üçün təbii sərvətlər balansının qorunmasının zəruri olduğunu ortaya qoydu. Bir sözlə, ekoloji cəhətdən təmiz inkişaf və inkişaf siyasətinin qurulması və həyata keçirilməsi fikri geniş vüsət almışdır.

Yaşıl və dayanıqlı iqtisadiyyatlara keçidin üstünlükləri və mənfi cəhətləri son illərdə ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir. Barbiroli (2011) araşdırmasında yaşıl və dayanıqlı iqtisadiyyatlara keçid zamanı və ondan sonra cəmiyyətin qarşılaşdığı biləcəyi üstünlükləri və mənfi cəhətləri qeyd edir. Bu üstünlüklər və çatışmazlıqlar Cədvəl 3-də ümumiləşdirilmişdir.

Cədvəl 3: Yaşıl və Dayanıqlı iqtisadiyyata keçidin üstünlükləri və çatışmazlıqları və sonrası

Üstünlüklər	Çatışmazlıqlar
Ətraf mühitə uyğun olan iqtisadi məhsullar meydana çıxır.	Enerji və mineral ehtiyatların qiymətləri yüksəlir
Bütün fəaliyyət sahələrində yeni texnologiyaların inkişafı ilə qlobal və yerli ehtiyacları daha uyğun şəkildə ödəmək mümkündür.	Aqro-ərzaq və aqrosənaye resurslarında qiymətlər artar.
Yeni məhsulların yeni funksionallığı onların istifadə dəyərini maksimum dərəcədə artırır	Bütün sahələrdə yeni texnologiyaların inkişafı üçün yüksək investisiya xərcləri tələb olunur.
Biznes rəqabəti dayanıqlı idarəetmə meyarlarına uyğunlaşma ilə bağlı inkişaf edir.	Məhsulların istehsal xərcləri və bazar qiymətləri artar.
Kiçik və orta ölçülü xidmət və texniki yardım firmaları və yeni iş imkanları yaradır	Şirkət əlaqələrində, ölçülərində və istehsal etdikləri məhsulların dəyərində azalma ortaya çıxır.
İlkin ekoloji tarazlıqlar bərpa olunur.	Ümumilikdə iri müəssisələrdə işsizlik artar.
Ümumi resurs səmərəliliyi artır, enerji və digər təbii ehtiyatlara tələbat azalır.	Çox güman ki, adambaşına düşən gəlirlərin azalması qlobal səviyyədə baş verər.
Dayanıqlı şəhərlərdə həyat keyfiyyəti xeyli yaxşılaşır.	Ailələrin alıcılıq qabiliyyətinin azalması müşahidə olunur.
Əgər sənayeləşmiş və sənayeləşməmiş ölkələr arasında inkişaf mərhələsi uyğun bir şəkildə başlamışdırsa, gəlirləri yenidən bölüşdürür.	Şəhərləri və metropolisləri dayanıqlı iş və yaşayış sahələrinə çevirmək üçün tələb olunan xərclər böyükdür.
Şəxsi ehtiyaclar və iş vaxtındakı hərəkətlilik azalır, resurs səmərəliliyi artır, yeni materiallar hesabına çirklənmə və enerji intensivliyi azalır.	Ekoloji cəhətdən sağlam və iqtisadi üstünlüklərə malik yeni nəqliyyat və çatdırılma sistemlərinin istehsalı üçün tələb olunan investisiya xərcləri yüksəkdir.

Mənbə: Barbiroli, G. (2011:24) “Economic consequences of the transition process toward green and sustainable economies: costs and advantages”, “International Journal of Sustainable Development & World Ecology”, Vol. 18, No. 1, February 2011, 17–27

Nasir və Zavi (2019) araşdırmasında çətinliklərin iki səviyyədə ümumiləşdirilə biləcəyi ifadə edilmişdir. Birinci səviyyə, inkişaf etmiş ölkələrin ətraf mühitə təsirini azaltmaqla yanaşı öz rifahını qorumaq istəyi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsir etmədən öz rifahını artırmaq istəyi arasında tarazlıq yaratmaqdır. İkinci səviyyə 1987-ci ildə Ətraf Mühitə və İnkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyasının (WCED) hesabatında ətraf mühitin mühafizəsi səylərinin bir hissəsi kimi qarşıya qoyulmuş ümumi məqsəddir və “gələcək nəsillərin ehtiyaclarına cavab vermə qabiliyyətinə təsir etmədən indiki nəslin ehtiyaclarını ödəmək” kimi ifadə edilən ümumi hədəfdir.

II FƏSİL. İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞDIRILMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ ROLU

2.1. Xidmətlərin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolu

Nəqliyyatın iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolu: Dəmir yolları, avtomobillər, təyyarələr, enerjiyə qənaət edən nəqliyyat vasitələri və ictimai nəqliyyatı əhatə edən nəqliyyat sektoru yaşıl iqtisadiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyatdan yaranan istixana qazı emissiyaları digər sektorlara nisbətən daha çox artır. Məsələn, Hindistanda havanın çirklənməsinin səbəblərindən biri nəqliyyatda dəmir yollarından istifadənin artmasıdır (Rencber, 2018). Harun (2019) araşdırmasında dayanıqlı nəqliyyata keçidin qismən elektrikli işləyən avtomobillər kimi ekoloji cəhətdən təmiz nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi və ictimai nəqliyyatın geniş yayılması ilə həyata keçirilə biləcəyi ifadə edilir.

Dayanıqlı nəqliyyat fərdlərin və cəmiyyətlərin əsas ehtiyaclarını sağlamlığa, ətraf mühitə və gələcək nəsillərin maraqlarına zərər vermədən təhlükəsiz şəkildə təmin edir, qaz emissiyalarını azaldır və buna görə də iqlim dəyişikliyinə və qlobal istiləşmənin azaldılmasına töhfə verir. Bundan əlavə, dayanıqlı nəqliyyat təbii resursları ən az istehlak edən və enerjiyə qənaət edən nəqliyyat növüdür (ESCWA, 2011).

Nəqliyyat şəhər həyatının ən vacib hissəsidir. Bu səbəbdən nəqliyyat alternativləri və daşıma texnologiyası günü-gündən inkişaf edir. Lakin dünyanın sürətli inkişafı nəqliyyat problemlərinin artmasına səbəb olub. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə; Plansız urbanizasiya nəticəsində küçələrin dar olması, yolların qeyri-kafi olması, nəticədə nəqliyyatın hərəkətinə mənfi təsir göstərməsi faktıdır. Az tutumlu ictimai nəqliyyat vasitələri və şəxsi nəqliyyat vasitələri ilə daşımalar nəticəsində küçə və küçələrin nəqliyyat vasitələri ilə örtüldüyü, nəqliyyat problemlərinin artdığı, havanın və səs-küy çirkliliyinin insan sağlamlığına mənfi təsir göstərdiyi və bütün bunlarla yanaşı, böyük enerji və vaxt baxımından itkilər baş verir (Toprak, 2010).

Bütün bu neqativlərlə bugünkü nəqliyyat tendensiyalarının dayanıqlı olmadığı göz qabağındadır. Şəhər nəqliyyatında getdikcə daha çox avtomobillərdən asılı olan bir sistem var. Avtomobil ən çox enerji istehlak edən və hər bir sərnişinə ən çox emissiya yaradan nəqliyyat vasitəsidir. O, ictimai nəqliyyatdan bir kilometrə düşən sərnişinə orta hesabla beş dəfə çox enerji sərf edir. O, həmçinin avtobuslardan 125 dəfə çox hava çirkliliyi yaradır. Bu tendensiyalar ilk növbədə ekoloji səbəblərə görə zərərliyədir. Avtomobildən asılı hala gələn şəhər nəqliyyat sisteminin emissiya təsiri yerli havanın çirklənməsi, dayanıqlı şəhər genişlənməsi və təbii ərazilərin asfalta çevrilməsi səbəbindən qeyri-dayanıqlı nəqliyyat növüdür (Sutcliffe, 2012).

Yaşıl nəqliyyat, nəqliyyat fəaliyyətlərində ətraf mühitə zərər verəcək elementləri aradan qaldıraraq dayanıqlı enerji, düzgün zamanlama, düzgün infrastruktur və aşağı xərclərlə həyata keçirilən fəaliyyətlərdir. Günəş sistemləri, elektrik nəqliyyat vasitələri, velosiped və piyada nəqliyyatı yaşıl nəqliyyata misaldır. Bu fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün görülən hər bir iş yaşıl nəqliyyat fəaliyyətləri əhatəsinə daxildir. İnfrastruktur işləri, texniki xidmət və təmir obyektləri, velosiped yolları, piyada yolları, günəş enerjisi platformaları bu fəaliyyətlərə misal ola bilər (Gahramanova S.,2019).

Yaşıl nəqliyyat tətbiqləri aşağıdakı kimi sıralana bilər (Lin J.,2012):

- Kiçik qruplar halında nəqliyyat fəaliyyətləri yerinə daha böyük qruplarda daşınma, yəni avtomobil yerinə ictimai nəqliyyata üstünlük verilməsi,
- Bütün nəqliyyat fəaliyyətlərində alternativ ekoloji cəhətdən təmiz yanacaqla işləyən nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi
- Velosiped zolaqlarının və onlardan velosiped nəqliyyatı çərçivəsində istifadənin təşviq edilməsi
- Avtomobillərdə səs-küy və səsboğucuların quraşdırılması,
- İctimai nəqliyyat biletlərində təkrar emal edilmiş materiallardan istifadə,
- Ətraf mühitlə bağlı koqnitiv və affektiv sahələrdə kadrların hazırlanması,
- Cəmiyyətin məlumatlılığının artırılması,
- Şəhər boyu yaşıl fəaliyyət proqramlarının təşviqi və s.

Dünya miqyasında nəqliyyatın 53%-i sərnişin daşımalarına aiddir və quru nəqliyyatı qlobal miqyasda enerji ilə bağlı CO₂ emissiyalarının 23%-nə və istixana qazı emissiyalarının 13%-nə cavabdehdir. Sərnişin və yük daşımalarında istifadə edilən avtomobil nəqliyyatı bütün nəqliyyat emissiyalarının 2/3-nə uyğundur və OECD/ITF 2008 məlumatlarına əsasən, 2050-ci ildə quru nəqliyyatından CO₂ emissiyalarının 2000-ci illə müqayisədə 120% artacağı proqnozlaşdırılır.

Enerji səmərəli və aşağı karbonlu hərəkətilik üçün səyahət və nəqliyyat ehtiyacını azaldacaq üsullara və qalıq yanacaqlardan istifadəyə üstünlük verilmişdir. Bu üsullar “təmiz enerji” adı altında qruplaşdırılıb. Bu çərçivədə ictimai nəqliyyat sistemləri və motorsuz nəqliyyat infrastrukturunu da “təmiz enerji-təmiz nəqliyyat” təşəbbüsləri ilə inkişaf etdirilməyə və genişləndirilməyə başlandı (Lin J., 2012).

Mövcud prosesdə beynəlxalq sənədlərdə şəhər nəqliyyatında enerji səmərəliliyini və “yaşıl nəqliyyat”ın meydana çıxmasını dəstəkləyən qərarlara nəzər salmaq faydalıdır.

Bunlardan biri də dayanıqlılıq çərçivəsində baş tutan və Nəqliyyat-Ətraf mühit əlaqəsi ilə bağlı bəlkə də bir ilk olan Kardiff Sammitidir. Bu sammitlə başlayan prosesdə ətraf mühitin mühafizəsinin bütün müvafiq fəaliyyətlərə inteqrasiyası nəzərdə tutulmuşdu. 2002-ci il Nəqliyyat Ağ Kitabında insanların gündəlik fiziki fəaliyyəti üçün kifayət edən 15 dəqiqəlik bir müddətdə piyada 1,5 km və velosipedlə 3,5 km orta məsafə nəzərə alınmaqla inteqrasiya olunmuş nəqliyyat sistemlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur.

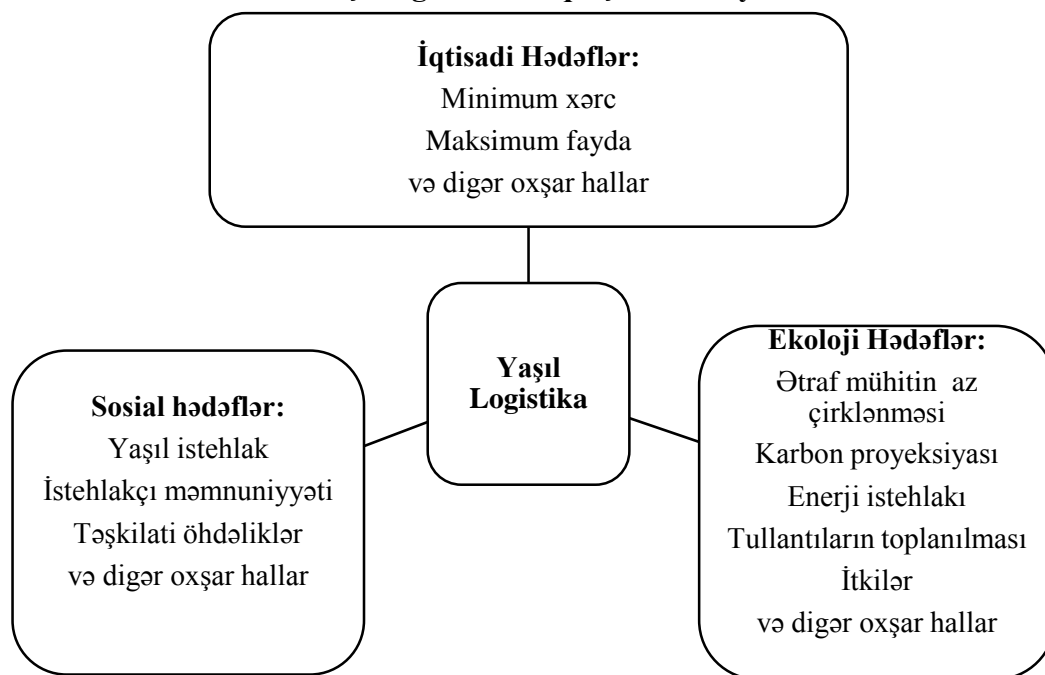
2004-cü ildə Avropa Şəhərsalma Şurası tərəfindən nəşr olunan Stokholm Kart, nəqliyyatda koordinasiya və inteqrasiya olunmuş nəqliyyatın əhəmiyyətini vurğulayan əhəmiyyətli bir sənəddir və sözügedən Kartada piyadaların hərəkəti və ictimai nəqliyyat vurğulandı.

Logistikanın iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasındakı rolu: Ekoloji şüurun ortaya çıxması ilə müəssisələr ətraf mühitə ən aşağı səviyyədə zərər verəcək istehsal strategiyaları yaratmağa çalışdılar. Bu məqsədlə tullantıların səviyyəsini azaltmaqla ekoloji riskləri idarə edir, başqa sözlə, sosial məsuliyyət hissi ilə hərəkət etməyə diqqət yetirirlər (Yarlıkaş və Can, 2020). Bu kontekstdə ətraf mühitə dəyən zərərin minimuma endirilməsində həssaslığı ifadə etmək üçün “yaşıl” anlayışı ön plana çıxmışdır (Yarlıkaş və Can, 2020).

Ümumi bir tərifə görə, logistika fəaliyyəti təchizat zəncirinin bir hissəsidir. Logistika məhsulların, xidmətlərin, məlumatların və pulun irəli və tərs hərəkətini əhatə edən fəaliyyətlər məcmusudur (Stevenson, 2012). Ekoloji problemlərin artması ilə müəssisələr hər bir fəaliyyət prosesində olduğu kimi “yaşıl” anlayışını logistika prosesinə də inteqrasiya etmişlər. Yaşıl logistika fəaliyyətinin həyata keçirilməsində müəssisələrin əsas məqsədləri məhsulların təkrar istifadəsinin təmin edilməsi, təkrar emal edilməsi və bu prosesdə ətraf mühitə dəyən zərərin azaldılmasıdır (Güzel və Korucuk, 2015).

Yaşıl logistikaya yaşıl paylama, yaşıl qablaşdırma, təkrar emal və tullantı logistikası, əks logistika və müvafiq olaraq “əks paylama” və “əks logistika” kimi anlayışlar daxildir (Tatar, 2016). Yaşıl logistika - Daşınma, saxlama, emal, qablaşdırma, paylama və emal proseslərinin ətraf mühitə mənfi təsirlərinin qiymətləndirilməsi kimi müəyyən edilir (Gao et al, 2019). Yaşıl logistikaya ekoloji logistika da deyilir, çünki logistikanın ekoloji təsirlərini aşkar edərək bu təsirləri minimuma endirməyə çalışır (Lagozar et al., 2016). Yaşıl logistika logistikanın bütün mərhələlərini yaşıl təcrübələrə uyğunlaşdırmaq və onları ekoloji cəhətdən həssas etmək məqsədi daşıyır (Butcher və Ufuk, 2019). Yaşıl logistikanın bu hədəfləri 3 ölçüdə araşdırılır və Sxem 1-də ələ alınır.

Sxem 1: Yaşıl logistikanın qarşısında dayanan hədəflər

Mənbə: Tanyaş və Beduk, 2015, s.570.

Yaşıl logistikanın idarə edilməsi, daşıma prosesində; Nəqliyyat, yanacaq sərfiyyatı və zərərli qaz emissiyaları vasitəsilə ətraf mühitə mənfi təsirləri, saxlama prosesi zamanı ətraf mühitin çirklənməsinə və məhvinə səbəb olub-olmaması və daşınma prosesi zamanı səs-küy çirklənməsinin olub-olmaması ilə əlaqədardır (Gao, 2019). Yaşıl logistika nəqliyyat xərclərini azaldacaq, karbon emissiyalarını azaldacaq və daxili yanma mühərrikli nəqliyyat vasitələrinin sayını azaldacaq təcrübələr vasitəsilə təbiətə dəyən zərəri aradan qaldırmağa çalışır. Daşıma fəaliyyəti ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan əsas amil kimi qəbul edildiyi üçün yaşıl logistika gündən-günə əhəmiyyət qazanmaqda davam edir (Tanyaş və Beduk, 2015).

Yaşıl təchizat zənciri məhsulun dizaynı, materialların alınması və material seçimi, istehsal prosesləri, son məhsulun istehlakçılara çatdırılması və məhsulun istismar müddəti başa çatdıqdan sonra istifadə müddətinin başa çatdırılması da daxil olmaqla, tədarük zəncirinin idarə edilməsinə ekoloji düşüncənin inteqrasiyası kimi müəyyən edilir (Strivstava, 2017). Yaşıl təchizat zəncirinin idarəetməsi ekoloji problemləri təchizat zəncirinin idarə edilməsinə inteqrasiya edən ekoloji yenilikdir (Tatar, 2016). Yaşıl təchizat zəncirinin idarəetməsi, təbiətə vurduğu zərəri minimuma endirərək, bu zəncirdəki müəssisələrin mənfəətini və bazar payını, eləcə də ekoloji

səmərəliliyini artırmağı hədəfləyən təşkilati fəlsəfədir (Atrek və Özdağoğlu, 2014). Yaşıl təchizat zəncirinin idarədilməsində əsas odur ki, dayanıqlılığın vahid anlayışı bütün prosesdə üstünlük təşkil edir. Bu kontekstdə Yaşıl təchizat zəncirinin idarədilməsinin əhatə dairəsi müəssisələrin öz obyektlərində həyata keçirdikləri bütün yaşıl siyasətlərdir (Korkmaz, 2015). Yaşıl təchizat zəncirinin idarədilməsi, təchizat zəncirində həm giriş, həm də çıxışların idarə edilməsi prosesində dayanıqlı strategiyalar yaratmağı hədəfləyir. Bu prosesdə bəzi müəssisələr yanlış təcrübələr nəticəsində məqsədlərinə çatmaqda çətinlik çəkirlər. Yaşıl təchizat zəncirinin idarədilməsi fəaliyyətinin ətraf mühitə mənfi təsirlərini nəzərə alaraq ətraf mühitin mühafizəsi mövzusunda müəssisələri maarifləndirməyi hədəflədiyi üçün gündəngünə əhəmiyyət qazanır.

Müəssisələrin yaşıl təcrübələrə keçməsinə səbəb olan amillərdən biri də müştəri gözləntiləridir. Bu məqamda müştərilər hazırlıq prosesi zamanı ətraf mühitə dəyəcək zərəri minimuma endirən məhsul və ya xidməti digərlərindən daha yüksək qiymətə almağa razı olurlar. Yenə müştərilərin gözləntilərinə uyğun yüksək keyfiyyətli, ucuz məhsullar təklif etmək səyi müəssisələrdə yaşıl təchizat zənciri idarəetməsini təmin etməyi çətinləşdirir. Yaşıl təchizat zənciri idarəetməsinin həyata keçirilməsində maneələr daxili və xarici maneələr başlığı altında təsnif edilir. Cədvəl 4-də Yaşıl təchizat zənciri idarəetməsini qarşısında dayanan maneələr 2 qrupda təsnifləşdirilmişdir:

Cədvəl 4: Yaşıl tədarük zənciri idarəetməsinin tətbiqində qarşılaşılan maneələr

Daxili maneələr	Xarici maneələr
İcra xərcləri	Güvən əksikliyi
Mövcud obyekt, investisiya və informasiya sistemləri	Tənzimləmələr
İnformasiya və kommunikasiya	Məhsul və müştəri perspektifi
İdarəetmə çatışmazlıqları	Təchizatçılarla əlaqələr
Hökumətin siyasət və qanunlarında boşluqlar	Sənayeyə məxsus maneələr
	Bilik, resurs və təcrübə çatışmazlığı

Mənbə: Güzel, 2018, s.66-70

Yaşıl təchizat zənciri idarəetməsi, hava emissiyalarında, tullantılarda və zəhərli maddə ölçümündə azalmanı təmin etməyi (Kenneth et al., 2017), strateji və taktiki qərarlarda meydana gələ biləcək problemləri azaltmağı, nəzarət mexanizmini gücləndirməyi, resurs istifadəsini azaltmağı və təkrar emal imkanları təklif etməyi hədəfləyərək müəssisələrə fayda verməkdədir (Uygun və digərləri, 2017). Təchizat zəncirinin yaşıllaşdırılması həm də müştəri məmnuniyyəti baxımından müəssisələrə müsbət gəlir gətirir.

Təchizat zəncirinin idarə edilməsi tələb və təklifin idarə edilməsini inteqrasiya etmək üçün bir təşkilat daxilində təchizat zəncirində materialların və xidmətlərin tədarüku və satın alınması, transformasiya fəaliyyətləri və logistikanın planlaşdırılması və əlaqələndirilməsi kimi müəyyən edilir (Stevenson, 2012). Logistika anlayışı isə həm xammalın, malın və insanların istənilən vaxtda lazımı yerə daşınması üçün bir vasitədir (Keskin, 2017). Müəssisələrdə mütləq zəruri olan və bütün proseslərin mərkəzində olan logistika menecmenti - təchizat zənciri kanalında təyin edilmiş bütün amillər arasında bütün proses boyu bütün növ məhsulların, materialların, resursların, xidmətlərin və məlumat axınının optimal və ən effektiv şəkildə bütün idarəetmə proseslərini əhatə edəcək formada idarə edilməsidir (Korkmaz və digərləri, 2015).

Yaşıl təchizat zənciri idarəetməsi təbiətə dəyən zərəri minimuma endirərək, bu zəncirdəki müəssisələrin mənfəət və bazar payını və ekoloji səmərəliliyini artırmağı hədəfləyən bir təşkilat fəlsəfidir (Atrek və Özdağoğlu, 2014). Yaşıl təchizat zənciri idarəetməsinin yaşıl satınalma, yaşıl istehsal, yaşıl paylama və yaşıl logistika kimi səviyyələri vardır. Bu ölçülərdən biri də haqqında danışdığımız yaşıl logistikadır ki, daşınma, saxlama, qablaşdırma, paylama və emal proseslərinin ətraf mühitə mənfi təsirlərinin qiymətləndirilməsi kimi müəyyən edilmişdir (Gao et al., 2019). Hər iki fəaliyyətə nəzər saldıqda onların aşağıdakı ümumi məqsədləri olduğu başa düşülür (Korkmaz,2015):

1. Tullantıların minimuma endirilməsi (enerji, xammal, maye)
2. Ekoloji, iqtisadi və sosial faydaların təmin edilməsi (Korkmaz, 2015)
3. Dayanıqlılığa əsaslanmaq

4. Rəqabət üstünlüyü əldə etmək

5. Mənfəət əldə etmək

6. Enerji və xammal israfının qarşısını almaqla maksimum səmərəliliyin təmin edilməsi

7. Qanuni məhdudiyyətlərə və ya siyasətlərə uyğunluq

Təchizat zəncirinin idarə edilməsinin logistik əhatə dairəsindən asılı olaraq yaşıl logistika anlayışı da Yaşıl təchizat zəncirinin idarəetməsinin əhatə dairəsinə daxildir. Bu nöqtədə iki anlayış bir-birindən ayrılır. Bu anlayışların fərqləri Cədvəl 5-də qeyd edilmişdir.

Cədvəl 5: Yaşıl Təchizat Zəncirinin İdarə Edilməsi və Yaşıl Logistika qarşılaşdırılması

	Yaşıl Tədarük Zənciri İdarəetməsi	Yaşıl Logistika
Səviyyə	Yaşıl satınalma Yaşıl istehsal Yaşıl paylanma Yaşıl qablaşdırma	Yaşıl performans ölçümü Yaşıl əməliyyat tətbiqetmələri
Məqsəd	Bütün prosesləri, o cümlədən yaşıl logistik prosesləri aktivləşdirməyi hədəfləyir.	Paylama proseslərində ən qısa yoldan istifadə etməklə həm ekoloji cəhətdən təmiz bir yanaşma nümayiş etdirməyi, həm də ən effektiv paylama texnikasını tətbiq etməyi hədəfləyir.
Əhatə dairəsi	Xammalın alınmasından və məhsulun dizaynından başlayaraq bütün prosesi əhatə edir.	Xüsusilə, paylama mərhələsini və ondan sonrakı fəaliyyətləri əhatə edir.
Hədəf	Proses boyu xərclərin azaldılmasına hədəflənir.	Daha çox nəqliyyat fəaliyyətlərinin xərclərinin azaldılmasına hədəflənir.

Mənbə: Korkmaz, 2015

Yaşıl logistika ümumi dəyəri azaldacaq, çatdırılma müddətini qısaldacaq, xidmət səviyyəsini yaxşılaşdıracaq, qlobal rəqabət qabiliyyətini qoruyacaq, daha yaxşı ekoloji göstəricilər və üstünlüklər nümayiş etdirəcək innovasiya investisiyaları axtararaq Yaşıl təchizat zəncirinin idarə edilməsinə təsir göstərir (Akdere, 2019). Yaşıl təchizat zəncirinin idarə edilməsində dayanıqlı performansla nail olmaq üçün yaşıl satınalma, yaşıl istehsal, yaşıl paylanma və Yaşıl təchizat zəncirinin idarə edilməsinin

yaşıl logistika ölçülərinə ehtiyac var (Chin et al.,2015). Buna görə də, dayanıqlı performans nail olmaq üçün yaşıl logistika Yaşıl təchizat zəncirinin idarə edilməsinin tətbiqlərində əvəzolunmaz elementlərdən biridir. Ətraf mühitə uyğunluq və ətraf mühitin mühafizəsi tətbiqlərində hər ikisinə tez-tez üstünlük verilir (Korkmaz, 2015). Başqa sözlə, logistik fəaliyyət zamanı istifadə olunan yanacaq, daşıma tezliyi, müştəriyə və bazara olan məsafə baxımından paylama performansı, eləcə də ağırlıq, material və formaya görə qablaşdırma performansı tədarük zəncirinin yaşıl konsepsiyasına təsir göstərir (Özkaya və Kazançoğlu, 2020).

Turizmin iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasındakı rolu: Yerli insanlara iqtisadi və sosial faydalar vermək, ətraf mühiti qorumaq baxımından turizmin çox xüsusi yeri var. Turizmdə iqtisadi inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi ziddiyyətli məqsədlər kimi qəbul edilməməlidir. Yaşıl iqtisadiyyat və turizm arasındakı əlaqə nəticəsində bu iki ifadə bir-birini gücləndirəcək və dayanıqlı turizm anlayışı ortaya çıxacaqdır.

Turizmin inkişafı təbii sərvətlərin mövcudluğundan və insanların diqqətini cəlb edən ekoloji fakturadan asılı olduğundan bu sərvətlərin qorunması və ekoloji fakturanın qorunub saxlanması turizmin dayanıqlılığı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Dayanıqlı turizm gələcək üçün imkanları qoruyaraq və genişləndirməklə yanaşı, turistlərin və ev sahibi regionların ehtiyaclarını qarşılayan turizm yanaşmasıdır (Mercan və Özkök, 2013). Bu tərifdə qeyd olunan gələcək üçün imkanların qorunması və inkişafı yaşıl iqtisadiyyatla mümkün olacaq. Siyasətlər və fəaliyyətlər turizm sektorunun faydalarını artıracaq və xərclərini azaldacaq şəkildə formalaşdırıldığında dayanıqlı turizm əldə ediləcəkdir (Akar S., 2019).

Turizm sənayesi bu gün dünyanın ən böyük sənayesidir və dayanıqlı inkişafın sütunlarından biri kimi tanınır. Turizm indiki vəziyyətinə gəlmək üçün müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Bu sənayenin inkişafının ilk forması İkinci Dünya Müharibəsindən sonra bütün dünyada insanların müxtəlif yerlərə səyahət etmək və nəqliyyatın asanlaşdırılmasına olan böyük həvəsi nəticəsində yaranmış “kütləvi turizm” idi, lakin bu sahədə çalışan qruplar turizmə iqtisadi baxımdan yanaşmışdılar. Bu halda əsas narahatlıq qonaqlayacaq yer tapmaq və insanları qarşılamaq idi, lakin bir yerdə çoxlu turistin olması ətraf mühitin gözəlliyini və

həssaslığını korlayıb, yerli xalqların mədəniyyətinə və bütövlüyünə xələl gətirmişdir. Bu da ətraf mühitin mühafizəsi və turistlərin rahatlığı ilə bağlı digər fikirlərə səbəb olmuşdu (Akar S., 2019).

Belə ki, kütləvi turizmdən sonra alternativ turizm geniş yayılıb və o, şəhər, kənd, ilyar, sağlamlıq, ekoturizm, macəra və məsuliyyətli turizm kimi müxtəlif qruplara bölünür və qeyd olunan bu qrupların hamısı “yaşıl” turizm adlanır (Ali., 2019).

Bu turizmin tərəfdarları hesab edirlər ki, turizm sahəsində iş sistemli və hərtərəfli olmalıdır. Bu sistemi təşkil edən elementlər ətraflı şəkildə müəyyən edilməli və onların bir-biri ilə əlaqələri araşdırılmalıdır. Bu kateqoriyada turizm ehtiyatları 5 kateqoriyaya bölünür: təbii, mədəni, fəaliyyət, fəaliyyət və xidmət obyektidir. Bu bölgü turistlərin ehtiyaclarını ödəməkdən əlavə, gələcək nəsillərin də turizm resurslarından bəhrələnməsinə mane olmur. Dayanıqlı turizmin inkişafına nail olmaq dayanıqlı turizmin inkişafının əsas sütunlarından biri olan cəmiyyətin iqtisadi, sosial, mədəni və ekoloji əsaslarına diqqət yetirməkdən asılıdır (Ali., 2019).

Yaşıl turizm təbii sərvətlərə əsaslanır və yerli mədəniyyətdən qaynaqlanır, ölkənin hər yerində eyni şəkildə istiqamətləndirilmir və planlaşdırılmır. Bəzi ölkələrdə yaşıl turizm termini kənd turizminə, yəni yaşıl ərazilərdə turizmə aid edilsə də, ümumiyyətlə daha ekoloji cəhətdən təmiz turizm növünü təsvir etmək üçün istifadə olunur. Yaşıl turizm təbii və sosial mühit arasında əlaqəni yaxşılaşdırmaq üçün ən yaxşı yoldur. Başqa sözlə, bəzi turizm növlərinin ətraf mühitə zərərli təsirlərinə diqqətin artması yaşıl turizm adlanan xüsusi turizm növünün formalaşmasına səbəb olmuşdur. Ölkəmizdə yaşıl və ya dayanıqlı turizmi inkişaf etdirmək üçün biz bir sıra maneələrlə üzləşirik ki, bunlar (ÜTT, 2022) :

1. Ölkəmizlə turizm ölkələri arasında hava yolu şirkəti yoxdur
2. Turizmdə informasiya texnologiyalarının olmaması
3. Turizmin zəif reklamı
4. Turizm ehtiyatlarının, xüsusən də təbii sərvətlərin təchiz edilməməsi və s.

Bu maneələri aradan qaldırmaq və dayanıqlı turizmə nail olmaq üçün üç mühüm məsələni nəzərdən keçirməliyik: Birincisi, insanların turizmin inkişafı ilə

bağlı qərarların qəbulunda iştirakı və bu iştirakdan faydalanması. İkincisi, turistik obyektlərin keyfiyyətini beynəlxalq standartlara yüksəltməliyə, üçüncüsü, turizmin faydalarının yerli xalqlara çatmasına mane olan darboğazları aradan qaldırmalıyıq.

Turizmin dayanıqlı və inteqrasiyalı inkişafı yerli iradə və insanların iştirakını tələb edir. İstənilən halda ölkəmizə uyğun turizm “yaşıl turizm”dir və bu turizm növü insanların normal vəziyyətinə uyğun gəlir, bununla da onların gündəlik fəaliyyətini tamamlayır.

Dayanıqlı turizmin inkişafı bütün regionlarda resursların iqtisadi, sosial və estetik ehtiyaclarına cavab verən şəkildə idarə olunmasını və mədəni, ekoloji, biomüxtəliflik və həyatı təmin edən sistemlərin dayanıqlı olmasını təmin edəcəkdir. Bu tərifdə dayanıqlı inkişaf təkcə təbii və mədəni sərvətləri qoruyan deyil, həm də gəlir və məşğulluq yaratmaq qabiliyyətini artıran fəaliyyət kimi tanınır. Dayanıqlı turizmin məqsədləri (Abdulrehimov M., 2016):

- Ev sahibi əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması
- Ziyarətçilər üçün keyfiyyətli təcrübələrin təmin edilməsi
- Ev sahibi əhalinin ətraf mühitin mühafizəsi tədbirləri

Dayanıqlı turizmin inkişafı ətraf mühitin mühafizəsi və mədəni miras olmaq üzrə 2 əsas ölçüyə və fundamental və əsas bir "bacarıqların inkişafı" ifadəsinə sahibdir. Dayanıqlı turizmin xüsusiyyətləri bunlardır (Abdulrehimov M., 2016):

- Resursların dayanıqlı şəkildə qorunması
- Uyğun marketinq və reklam
- Resursların həddindən artıq azalması və resursların israf edilməsi
- Müxtəlifliyin qorunması
- Planlaşdırmada strateji olmaq
- Ətraf mühiti qorumaq üçün yerli iqtisadi sistemin saxlanması
- Planlaşdırmada insanların yerli iştirakı
- Təcrübəli və bacarıqlı kadr hazırlığı
- Xidmət fəaliyyətlərinə nəzarət

Günümüzdə turizmə, xüsusən də yaşıl turizmə iqtisadi inkişaf sahəsində çalışan hər kəs ciddi yanaşır. Bu marağın səbəbləri aşağıdakı hallarda bu sənayenin əhəmiyyətidir (Abdulrehimov M., 2016):

- Yaşıl turizm yoxsulluğu və məhrumiyyəti azaltmaq üçün yaxşı vasitədir.
- Yerli sakinlər üçün yeni iş imkanları və dayanıqlı yerli gəlirlər yarada bilər.
- Mədən və meşə təsərrüfatı kimi gərgin iş növlərinə yaxşı alternativdir.
- Unudulmuş mədəni unikallığın və ənənələrin bərpasında və mövcud ənənələrin möhkəmləndirilməsində fəal rol oynaya bilər.
- Milli uzlaşma prosesi təhlükəsizliyi və sülhü asanlaşdırır.
- Məşğulluq mühitində gender bərabərsizliyini aradan qaldırmağa kömək edir.

Son illər turizm sektoru dayanıqlılıq baxımından mühüm problemlərlə üzləşib. Turizm sektorunun yaşıllaşdırılması ilə həll edilməli olan problemlər aşağıdakılardır (UNEP, 2012):

Enerji və istixana qazları (İQ) emissiyaları - turizm qlobal miqyasda istixana qazı emissiyalarının artırılmasında effektivdir. Səyahət, nəqliyyat, yerləşdirmə və turizmlə bağlı bütün fəaliyyətlər qalıq yanacaqlardan, istixana qazları emissiyalarından və iqlim dəyişikliyindən asılılıq üçün əhəmiyyətli təsirlər yaradır. İstilik, soyutma və işıqlandırma üçün istifadə olunan enerji mənbələri tərəfindən istehsal olunan qazlar istixana qazı emissiyalarına səbəb olur. Buna görə də bərpa olunan enerjiyə investisiyaların dəstəklənməsi vacibdir.

Su istehlakı - Turizm fəaliyyətinin intensivliyinə uyğun olaraq su istehlakı və su ehtiyatlarına təzyiqlər artıb-azalsa da, iqlim dəyişikliyi nəticəsində tükənən bu ehtiyatların daha da sürətlə tükənəcəyini nəzərə alaraq, bununla bağlı lazımı tədbirlər görülməlidir. Azərbaycanda bir adam gündə orta hesabla 208 litr su istehlak etdiyi halda, lüks oteldə yaşayan bir adam bir gecədə 750-1000 litr su (tullantı su ilə birlikdə) istehlak edə bilər (TÜSİAD, 2012). UNEP (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı) 2003-cü ildə apardığı araşdırmada ABŞ-da turizm və rekreasiya üçün təxmini su istehlakını 946 milyon m³ olaraq təyin etdi. Bunun 60%-i yaşayışla (peyzaj, camaşırxana fəaliyyəti və s.), 13%-i isə yeməyə xərclənir. Dəniz

suyundan təmizlənərək istifadə etmək, sahibkarları və turistləri bu mövzuda məlumatlandırmaq, qənaətcil obyektlərə dəstək vermək vacibdir.

Tullantıların idarə olunması - Turizm fəaliyyətinin intensiv olduğu bölgələrdə müvafiq kanalizasiya və təmizləyici qurğular olmadıqda maye və bərk tullantıları dənizə ataraq dənizlərin təmizliyini və dəniz heyvanlarının həyatını təhlükə altına salır. Yerli hökumətlər, operatorlar və ziyarətçilər arasında ətraf mühit və tullantı şüurunun inkişaf etdirilməsi və tullantıların minimum zərərlə məhv edilməsi üçün tənzimləmə və infrastrukturun yaradılması vacibdir (TÜSIAD, 2012). UNEP 2003-cü ildə apardığı araşdırmada Avropada hər bir turistin gündə adambaşına 1 kq, Amerikada isə 2 kq bərk tullantı istehsal etdiyini ortaya qoymuşdur.

Biomüxtəlifliyin itirilməsi, genişmiqyaslı turizm mərcan rifləri, sahilyanı bataqlıqlar, yağış meşələri, dağ silsilələri kimi biomüxtəlifliyə mənfi təsir göstərmişdir.

Mədəni irsin səmərəli idarə olunması - turistlərin orijinal mədəniyyətlərə marağı, adət-ənənələrin kommersionlaşdırılması kimi ciddi problemlər yarada bilər.

Turizm sektorunun yaşıllaşdırılmasından irəli gələn üstünlüklər aşağıda sıralanmışdır (UNEP, 2012):

Turizm sektorunda xərclər: turizm əhəmiyyətli investisiyaları təşviq edir. Yaşıl turizm üçün investisiya və xərclərdə əhəmiyyətli artımlar baş verəcək. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşıl və dayanıqlı turizm üçün qeyri-kafi infrastrukturun inkişafı və yeni enerji qaynaqları üçün ərazilərin yaradılması üçün böyük xərclər ediləcək və bu, sektorun böyüməsinə və inkişafına səbəb olacaqdır.

Məşğulluğa töhfə, səyahət və turizm xidməti sektoru olduğu üçün insan resurslarından geniş istifadə edir. Dünyanın ən sürətli iş yerlərindən biri olan turizm sənayesi gənclər, qadınlar və əməkçi miqrantlar üçün məşğulluq yaradır. Səyahət və turizm iqtisadiyyatında həm birbaşa, həm də dolaylı yolla 230 milyondan çox insan çalışır ki, bu da qlobal işçi qüvvəsinin təxminən 8%-ni təşkil edir.

Yaşıllaşdırma turizmi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusən də əhalinin yoxsul təbəqəsi üçün iş imkanları yarada bilər. Bərpa olunan enerji, su və tullantı xidmətlərinə investisiyalar turizmdə əlavə məşğulluq yaradacaq. Nikaraquada

dayanıqlı turizm məqsədi ilə turizmin yaşıllaşdırılması nəticəsində yerli iş yerləri yaratmaqla yanaşı, bu sektorda çalışanların maaşları da iki dəfə artmışdır.

Yerli iqtisadiyyatın inkişafı və onun yoxsulluğun azaldılmasına töhfəsi: turizm yerli iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm və effektiv vasitədir. Turizm gəlirləri artdıqca yoxsulluq əhəmiyyətli dərəcədə azala bilər.

Ətraf mühitə faydaları: Turizmin yaşıllaşdırılmasında dövlət və özəl sektor investisiyaları çox vacibdir. Turizmə qoyulan bu investisiyaların infrastruktur (yollar, hava limanları, milli parklar və s.), ətraf mühitin mühafizəsi (təbii gözəlliklər, çimərliklər, dağlar, çaylar, biomüxtəlifliyin qorunması, endemik növlər və s.), təhsil (yaşıllandırma bacarıqları da daxil olmaqla müxtəlif iş bacarıqları üzrə təlimlər və s.), bacarıqların artırılması və texnoloji inkişaf (daha təmiz istehsal, dayanıqlı idarəetmə və s.) kimi ətraf mühitə qatqıları vardır.

Yaşıllaşdırma turizminə qoyulacaq investisiyaların güclü, zəif tərəflərini, imkanlarını və təhlükələrini qiymətləndirmək üçün Əlavə 1-də yerləşən Cədvəl 6-da SWOT təhlili aparılmışdır. Bu çərçivədə yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl turizm və dayanıqlı turizmlə bağlı internet saytları, kitablar, jurnallar, məqalələr və hesabatlar araşdırılmışdır.

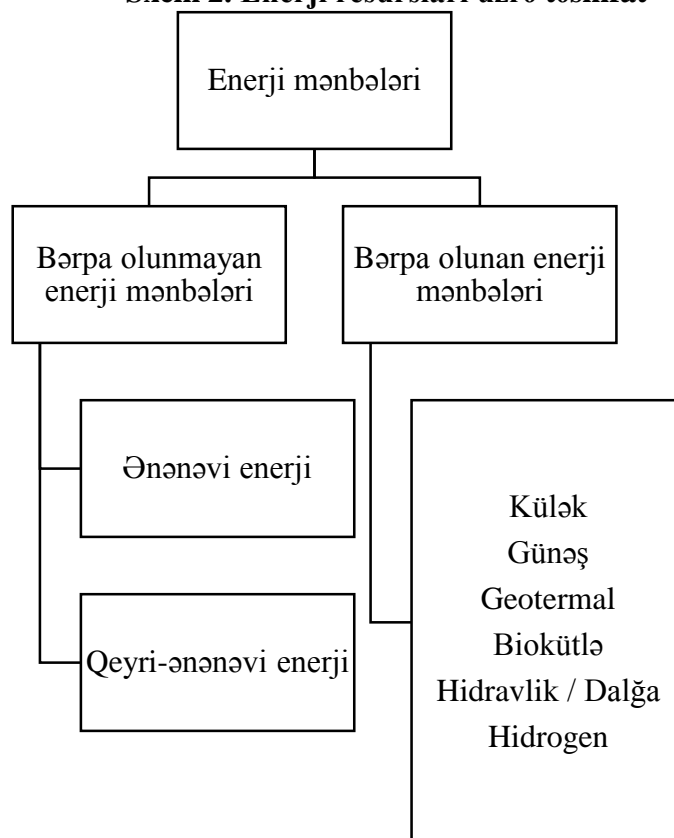
Enerji sektorunun iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolu: Yaşıl iqtisadiyyat yanaşmasının tətbiq oluna biləcəyi əsas sektorlardan biri enerji sektorudur. Enerji resursları bərpa olunan və bərpa oluna bilməyən resurslar olmaqla iki yerə ayrılır.

Bərpa olunan enerji: Həyatın bir çox sahələrində istifadə olunan enerji sosial və iqtisadi fəaliyyətlərimizin əvəzsiz komponentidir. Enerji istehsalı və istehlakı ilə bağlı göstəricilər sosial və iqtisadi inkişafın müəyyən edilməsində istifadə olunan aparıcı inkişaf meyarları sırasındadır. Dünyada bərpa olunmayan enerji mənbələrinin istehlakının ümumi enerji istehlakında payı 75% təşkil edir. Buna görə turşu yağışları və qlobal istiləşmə kimi bir çox təbii fəlakətlər baş verir. Yüksək neft qiymətləri, məhdud resurslar və ekoloji problemlər səbəbindən yaşıl enerji resurslarının istifadəsi günü-gündən əhəmiyyət kəsb edir. Günəş enerjisi, külək

enerjisi, dalğa enerjisi və geotermal enerji bərpa olunan enerji sistemlərinə misaldır (Abdülrəhimova, 2016).

Enerji istehsalını daha yaxşı başa düşmək üçün enerji sistematik şəkildə təsnif edilməlidir. Enerji mənbələri aşağıdakı şəkildə göstərildiyi kimi bərpa olunan və bərpa olunmayan enerji mənbələri kimi təsnifləşdirilir (Sxem 2).

Sxem 2. Enerji resursları üzrə təsnifat

Mənbə: Abdülrəhimova M., (2016 s.36)

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal olunan enerji qalıq yanacaq qiymətlərinin artması riskini azaldır və iqlim dəyişikliyinə təsirlərini yüngülləşdirir. Beləliklə, bərpa olunan enerji böyük bir iqtisadi fürsətdir. Karbon emissiyalarının azaldılmasına töhfə vermək üçün biz bərpa olunan enerji sektorunun yaşllaşdırılmasına və bərpa olunan enerji mənbələrinə sərmayə qoyulmasına müraciət etməliyik. Nəticədə, bərpa olunan enerji yaşıl iqtisadiyyata keçidə əsaslı töhfə verir (Şeme, 2015).

Son illərdə neft və kömür kimi qalıq yanacaq ehtiyatları tükənmə siqnalları verməyə başlayıb. Bu yanacaq növləri nəinki azalır, həm də istehlak edildiyi

mühitdə ətraf mühitə zərər verir. Bu vəziyyət insanları təmiz enerji mənbələrinə sövq edib. Hidravlik, külək, günəş, geotermal, biokütlə, bioqaz, dalğa və cərəyan enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələri ətraf mühiti qoruyaraq ölkənin inkişafına töhfə verir. Məlum olduğu kimi, külək enerjisi bərpa olunan, təmiz, sonsuz və ekoloji cəhətdən təmiz olduğu üçün dünyada ən çox artan mənbələrdən birinə çevrilmişdir. Bundan əlavə, ən çox öyrənilən enerji mənbələrindən biri olan günəş enerjisi bərpa olunan və təmiz enerji mənbəyidir. Asan dizayna malik olduğu üçün demək olar ki, istənilən sahədə istifadə etmək rahatdır. Eləcə də, enerji sektoru üzrə uzunmüddətli həll vəd edir (Abdulrehimov M., 2016).

Enerji istifadəsi baxımından yaşıl iqtisadiyyat həm əhəmiyyətli enerji qənaəti təmin edəcək, həm də məşğulluq yaradacaq. Mənfi xarici təsirlər yaradan qalıq yanacaqların istifadəsini azaltmaq üçün hökumətlər aşağı karbon enerjisindən istifadə edən evlərin və bizneslərin tikintisini təşviq etməlidirlər.

Aşağı karbon iqtisadiyyatı - karbonun məhdudlaşdırıldığı və qalıq yanacaq istehlakımızın əhəmiyyətli dərəcədə azaldığı bir iqtisadiyyat. “İqlim Dəyişikliyi Qanunu” karbon emissiyalarının 2050-ci ilə qədər 80% azaldılmasını tələb edir. Aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçid enerjinin istifadəsi və təchizatında texnoloji inqilab tələb edir. Neftin qiyməti qalxdıqca aşağı karbonlu malların istehsalını inkişaf etdirmək istəyi isə güclənir (Jalal A.,2017).

Aşağı karbon iqtisadiyyatına keçiddə struktur dəyişiklikləri baş verdikdə, itirənlər və qazananlar olacaq. Məsələn, evlərdə istilik izolyasiyası proqramı enerji xərclərinə böyük illik qənaət təmin edir. İmkanlar bölgədən bölgəyə dəyişəcək. Hər bölgədə külək potensialı və ya günəş enerjisi fərqli olduğundan, hər bölgənin bərpa olunan enerji istehsalı üçün eyni şansı olmayacaq və buna görə də bu bölgələr sektoral dəstəkdən və getdikcə genişlənən maliyyə dəstəyindən faydalana bilməyəcək (Jalal A., 2017).

2.2. Ekoloji xidmətlərn iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında mərkəzi rolu

Su idarəçiliyinin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolu: Su dayanıqlı inkişafın vacib komponentidir. Suyun qorunmasında ekosistemlər mühüm rol oynayır. suyun idarə edilməsi; suvarma prosesləri içməli su və kanalizasiya vasitələrinin mövcudluğu ilə bağlıdır. Su potensialının təxminən yarısından üçdə ikisinin yerüstü suvarmada istehlak edildiyi təxmin edilir. Digər tərəfdən, dövlət və özəl kapital qoyuluşlarının birbaşa su şəbəkələrinə yönəldilməsi və suyun tükənməsinin azaldılması istiqamətində səylər mövcuddur (Nasba, Rahmun və Tubna, 2019). Çirkab suların təmizlənməsi və kənd təsərrüfatında təkrar istifadəsi və yağış və sel sularının təhlükəsiz şəkildə toplanması yolu ilə su təkrar istifadə edilə bilər (Harun, 2019).

Dünyanın bir çox yerində insanların gündəlik həyatda istifadə etdikləri suyun miqdarını suyun qiymətini artırmaqla idarə etmək mümkün olduğu deyilir. Ancaq bu vəziyyət, şübhəsiz ki, bərabərlik problemlərini də özü ilə gətirəcək. Belə bir vəziyyətdə maddi sıxıntı içində olan insanların kifayət qədər suya çıxışı olmaya bilər. Bunun həlli bütün insanlara müəyyən miqdarda su istifadə etmək hüququ verən bir sistem ola bilər və əvvəlcədən müəyyən edilmiş limiti keçənlər bu artıqlığı ödəyəcəklər. Bu şəkildə lazımsız su istifadəsini məhdudlaşdırmaq mümkündür.

Hər bir şəxsə müəyyən miqdarda sudan istifadə hüququnun verilməsi, başqa sözlə, insanların istifadə etdiyi suyun məhdudlaşdırılması ümumi suya tələbatımızın azalması istiqamətində müsbət addım olacaq. Məsələn, insanlar onlara verilən suyun limitini aşmamaq üçün hansı əraziyə nə qədər su sərf edəcəklərinə nəzarət etməli olacaqlar, ona görə də bu sahədə indikindən qat-qat diqqətli olacaqlar və onlar istər-istəməz sudan istifadə haqqında şüurlu olacaqlar.

Bu gün ölkələrin malik olduğu suyun miqdarı ölkələrin yerləşdiyi yerdən asılı olaraq dəyişir. Bu suyun hər bir ölkəyə ədalətli şəkildə paylanmasının nə dərəcədə mümkün olduğu mübahisəlidir. Bunun ən yaxşı nümunəsi Afrikada hələ də su problemindən əziyyət çəkən ölkələrdir. Ona görə də həll yolunda ilk addım güclü və dürüst işləyən dövlətlərin iştirakı və dəstəyi ilə mümkün olacaqdır.

Qiymətlər inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayan insanlar arasında iqtisadi güc fərqi və fərqli həyat şəraiti nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Günün sonunda Afrikada işsizlik və aclıqla mübarizə aparan birindən, İsveçrədə rahat yaşayan birindən eyni maaşı tələb etmək düzgün yanaşma olmazdı. O zaman sual yaranır ki, “İnkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan yaxşı qazancılı insanlara eyni suyu baha qiymətə satmaq ədalətliymi?”. Hər kəsin xoşbəxt olacağı ədalətli bir sistem yaratmaq üçün bütün dünyada təsirli olacaq, lakin yerli şəraiti də nəzərə alan qərarlar qəbul edilməlidir (Rençber Y., 2018).

Sudan fərdi istifadədən qat-qat çox suya ehtiyacı olan sənaye və sənaye sahələrinə veriləcək suyun miqdarı onların tapşırıldığı sahələrə uyğun olaraq müəyyən edilməlidir. Xüsusilə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şirkətlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq, hər hansı su istehlakını məhdudlaşdıran, eyni zamanda şirkətlərin böyüməsini təmin etmək üçün çeviklik təmin edən və istifadə etdikləri suyu təkrar emal etməyə təşviq edən bir sistem hazırlanmalıdır (Rençber Y., 2018).

Bu qaçılmaz faktdır ki, dünyada məhdud miqdarda su ehtiyatlarının yaxşı idarə olunması ciddi investisiyalar tələb edir. Mümkün bir yenidənqurmada lazımi nizamı təmin etmək üçün qurulacaq yerli idarəetmə mərkəzlərindən məlumat alınaraq bütün dünya əhalisinin istifadə etdiyi suyun miqdarı qlobal sistem altında idarə oluna bilər və beləliklə də hər hansı bərabərsizliyin qarşısı alınabilir (Rençber Y., 2018).

Tullantıların idarə olunmasının iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasındakı rolu: Təkrar emal Hanfar (2008) tərəfindən orijinal məhsuldan daha aşağı keyfiyyətli yeni məhsullar istehsal etmək üçün tullantıların təkrar istifadəsi kimi müəyyən edilmişdir. Buna misal olaraq plastik, kağız, şüşə və metal tullantılarının təkrar emalı və bioloji tullantıların aerob və ya havasız fermentasiya ilə emal edilərək təkrar emalı ola bilər (Jalal A., 2017).

Təkrar emal yaşıl iqtisadiyyata nail olmaq və dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün bəzi məqsədlərə nail olmaq məqsədi daşıyır. Bu məqsədlərdən ən mühümləri arasında sosial həyatın müxtəlif sektorlarında tullantıların azaldılması, təkrar istifadənin təşviqi, təkrar istifadə olunmayan tullantıların nəzarət altında

saxlanması və təmiz və sağlam şəhər mühitinin yaradılması daxildir (Akdoğan ve Güleç, 2017).

Tullantıların idarə olunmasında prioritet tullantıların əmələ gəlməsinin qarşısını almaqdır. Bu, resurslara qənaət etmək deməkdir. Bu mənada tullantılar xaric edilməli olan bir maddə kimi deyil, geri qaytarılması lazım olan resurs kimi şərh olunur. Dayanıqlı tullantıların idarə edilməsinin məqsədi resursların istifadəsini dövrəyə çevirmək və son istehlak mərhələsində yaranan tullantıları faydalı şəkildə təkrar istifadə etməkdir (Jalal A., 2017).

Dayanıqlı tullantıların idarə edilməsində 4 mərhələdən ibarət qərar prosesi mövcuddur. Bu proses (Jalal A., 2017):

- Tullantıların yaranmasının qarşısının alınması,
- Tullantıların yaranması qaçılmazdırsa, tullantıların təkrar emalı,
- Təkrar emaldan söhbət getmədikdə tullantıların enerji istehsalı üçün istifadə edilməsi,
- Bu mərhələlərdən sonra tullantıların atılması üçün ən uyğun ekoloji variantın həyata keçirilməsidir.

Yuxarıdakı qərar prosesinin bütün mərhələlərində ciddi əhəmiyyət kəsb edən amillər var. Bu amillər təhsil, adekvat texniki təchizat, aydın və aydın qaydalar, ictimaiyyətin fəal iştirakı və maliyyə dəstəyidir. Bu prosesdə yerli hökumətlərin, mərkəzi hökumətlərin, özəl sektorun, qeyri-hökumət təşkilatlarının və cəmiyyətin hər bir fərdinin üzərinə öhdəliklər düşür (Palabıyık, 2011).

İntegrasiya edilmiş tullantıların idarə edilməsi tullantıların idarə edilməsi məsələsi ilə kompleks şəkildə məşğul olur. O, tullantıların idarə edilməsinin hər bir elementini səmərəlilik və aktivlik baxımından bir-bir araşdırır. Bu sistemlərdə məqsəd və vəzifələr aydın şəkildə müəyyən edilir. Əsas məqsəd sistemdə əmələ gələn tullantıların aradan qaldırılması zamanı həm ekoloji, həm də iqtisadi sahələrdə baş verəcək mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi olmuşdur (Bozkurt, 2012).

Tullantıların vahid idarəetmə sisteminin tətbiqi üçün hədəflər əvvəlcədən müəyyən edilməli və planlaşdırma effektiv şəkildə aparılmalıdır. Bu baxımdan yerli, regional, milli və ya beynəlxalq iqtisadi, sosial və ətraf mühitə təsirlər mövcud

vəziyyətlə birlikdə araşdırılır və müvafiq planlaşdırma aparılır. Tullantıların inteqrasiya olunmuş idarə edilməsi üçün 6 əsas strategiyanın həyata keçirilməsi tövsiyə olunur. Bunlar (Gündüzalp və Güven, 2016):

- Qarşısının alınması
- Azaltma
- Yenidən istifadə
- Təkrar emal
- Enerji Bərpası
- Utilizasiyaya

Tullantıların inteqrasiya olunmuş idarəçiliyinin əsasını təşkil edən tullantıların idarə olunması iyerarxiyasına görə, əvvəlki beş addımın həyata keçirilməsindən sonra utilizasiyanın son addım olduğu görünür. İerarxiyaya görə, birinci məqsəd tullantıların yaranmasının qarşısını almaqdır. Əgər bunun qarşısını almaq mümkün deyilsə, ikinci hədəfə keçərək, baş verəcək israfı azaltmaq lazımdır. Əgər bu ilk iki addım nəticəsində tullantı əmələ gəlibsə, ortaya çıxan tullantıların təkrar istifadə edilə bilən tullantı olub-olmadığına qərar verilməli, təkrar istifadə edilə bilən tullantıdırsa, yenidən istifadə edilməlidir. Yenidən istifadə oluna bilməyən tullantılar üçün təkrar emal mərhələsinə üstünlük verilməlidir, bu o deməkdir ki, tullantıların istehsal olunduğu material tullantıların əmələ gəldiyi məhsul və ya oxşar məhsulları yaratmaq üçün bir sıra proseslərə məruz qalır (Jalal A., 2017).

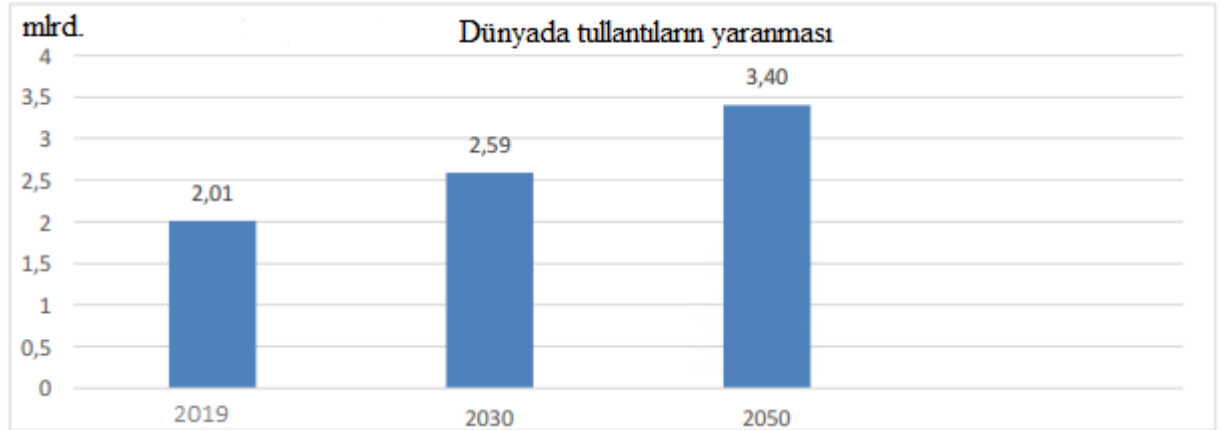
Xüsusilə təkrar emal edilə bilməyən üzvi tullantılarda, atılmadan əvvəl vacib bir proses olan bu tullantılardan faydalanmaq üçün qurulacaq tullantı obyektlərində yaradılacaq xüsusi anbar sahələrində poliqon qazında elektrik istehsalı kimi proseslərlə enerji əldə edilir. sərəncam. Bu proseslərlə ekoloji faydalarla yanaşı, sosial və iqtisadi faydalar da əldə edilir. Bütün bu beş addımdan başqa, qarşısını almaq, azaltmaq, təkrar istifadə etmək və ya təkrar emal etmək mümkün olmayan və bərpası mümkün olmayan tullantılar da var. Batareyalar və elektron tullantılar kimi təhlükəli tullantıları misal göstərmək olar. Belə tullantılar isə digər beş pilləni

keçməklə yaradılan xüsusi utilizasiya sahələrinə atılmalı, bununla da ətraf mühit və insan sağlamlığı qorunmalıdır (Jalal A., 2017).

Dünya Bankının şəhərsalma üzrə mütəxəssisi Slipa Kaza 2050-ci ilə qədər Cənubi Asiyada tullantıların miqdarının iki dəfə, Sahara-altı Afrikada isə tullantıların miqdarının üç dəfə artacağını bildirir. Ona görə də Saharadan cənuba Afrika və Cənubi Asiyaya diqqət yetirilməli, iş burada cəmlənməlidir. Əks halda həm ətraf mühitə, həm də insan sağlamlığına və yaşayış vasitələrinə mənfi təsirlər olacaqdır (Dünya Bankı, 2019).

2019-cu ildə dünya üzrə yaranan tullantıların miqdarı və 2030 və 2050-ci illərdə əmələ gəlməsi gözlənilən tullantıların təxmini miqdarı Qrafik 1-də göstərilmişdir.

Qrafik 1: Dünyada tullantıların yaranması proqnozu (2019-2050)

Mənbə: World Bank, What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050, 2016, s. 25.

Qrafik 1-ə görə, 2019-cı ildə dünya üzrə illik bərk tullantı istehsalı 2,01 milyard ton olaraq hesablanıb. Araşdırmalara görə, 2030-cu ildə bu rəqəmin 2,59 milyard tona yüksələcəyi proqnozlaşdırılır. Bu, 11 ildə 580 milyon ton artım deməkdir. 2050-ci ilə qədər eyni rəqəmin 3,40 milyard ton olacağı proqnozlaşdırılır. Başqa sözlə, 2030-2050-ci illər arasında 20 illik dövrdə 810 milyon ton artımdan bəhs edilir. Bu artım bütün dünyada dayanıqlı təcrübələrə ehtiyacın vacib göstəricisidir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İQTİSADİYYATIN YAŞILLAŞDIRILMASINDA XİDMƏTLƏRİN MƏRKƏZİ ROLU

3.1. Azərbaycanı iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolunun əsasları və yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri

Təbii resursların qorunması, daha yaxşı istifadəsi və inkişafı, ekoloji təmizlik indeksinin artırılması və iqtisadi artımı ekoloji aspektdən stimullaşdırmaq məqsədini özündə əks elətdirən, Avropa İttifaqı tərəfindən dəstəklənən “EU4Environment” proqramının əsas məqsədi Azərbaycan da daxil olmaqla 6 Şərqi Tərəfdaşı ölkəsində qeyd olunan silsilə tədbirlər planının təşkilini özündə birləşdirir. Proqramın əsas məqsədi iqtisadi tsikl ərzində investisiyaların yaşıl yönümlü olmasını, bununla bağlı qanunvericilik tələblərinə yenidən baxılmasına, eyni zamanda mövcud qanunvericilikdə olan boşluqların doldurulmasına zəmin yaradır, yeni islahatlar nəticəsində yeni iş yerlərinin yaradılması prioritet məsələlərin başlıca məqsədlərindən biri hesab olunur. 2019-2022-ci illəri əhatə edən və hal-hazırda da davam edən proqram çərçivəsində tərəfdaş ölkələr tərəfindən müəyyən edilmiş nəticələrin əldə edilməsinə 5 icraçı təşkilat – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası (UNECE), BMT-nin Ətraf mühit Proqramı (UNEP), BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO) və Dünya Bankı (DB) cəlb edilmişdir. Proqram ölkəmizdən iştirak edən KOB-ların təbii ehtiyatların, enerjinin, suyun istismarında maksimum qənaət etməsi səmərəliliyi ilə nəticələnmiş ötən iqtisadi perioddakı (2013-2017) EAP GREEN layihəsinin qazandığı vacib nəticələrə əsaslanaraq Kiçik və Orta Bizneslərin RSDTİ (Resurs Səmərəliliyi və Daha Təmiz İstehsal) yanaşmasının dəstəklənməsi üçün UNİDO-nun öyrənilməsi və öyrədilməsi fəaliyyətinin genişləndirməyə davam edəcəkdir. UNİDO mikro və makro səviyyədə eyni zamanda müxtəlif institutların mənafeləri arasında iqtisadiyyatın sirkulyasiyasının potensialını inkişaf elətdirmək üçün sirkulyar halqaların prioritetləşməsini və inkişaf olmuş səviyyədə imkanlarının artırılmasını özündə əks etdirəcəkdir. Nəticədə Azərbaycanda təxmini hesablamalara

əsasən 35 müəssisə iqtisadi artım modellərini eko-innovasiya effektindən istifadə edərək artıracaqdır

(https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2020-12/RECP%20leaflet-Azerbaijan%20final_AZ.pdf).

Aşağıda “EU4Environment proqramının” 5 prioritet nəticəsi əks olunmuşdur (https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2020-12/RECP%20leaflet-Azerbaijan%20final_AZ.pdf) :

1. Yaşıl qərarların nəticəsində daha çox yaşıl obyektlərin yaradılması;
2. Sirkulyar iqtisadiyyat və yeni inkişaf fürsətləri;
3. Rifah səviyyəsi və ekoloji balans;
4. Maarifləndirmə və bilik bölgüsü;
5. Ətraf mühit qanunvericiliyində boşluqların doldurulması;

Azərbaycanda dekarbonlaşma və resursların düzgün paylanması baxımından əsaslı işlər görülür. Yaşıl İqtisadi artım və ekoloji rifah səviyyəsinin artması məqsədilə yüksək, dayanıqlı və başlıca olaraq prioritet təşəbbüslərə arxalanan iqtisadiyyat, azad edilmiş ərazilərə əhalinin qayıdışının təmini ölkəmizin yeni inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır: “ dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat; dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət; rəqabətli insan kapitalı və müasir innovativ layihələr məkanı; işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış; təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi ”.

Milli prioritetlər sənədində beşinci bölmə "Təmiz ətraf mühit" və "yaşıl artım" ölkəsi" adlanır ki, burada yüksək ekoloji səmərəliliyə əsaslanan iqtisadi artım naminə hansı tədbirlər planı əsas əhəmiyyət kəsb etdiyi öz əksini tapır. Normativ standartlara uyğun yüksək keyfiyyətli yaşıl mühit, yaşıl enerji məkanı anlayışları su və meşə ehtiyatlarının qorunması, o cümlədən, istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının qlobal standartlara uyğun səviyyədə istismarı istiqamətində aparılan tədbirlər planına mühüm təsirlər edəcəkdir (

https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2020-12/RECP%20leaflet-Azerbaijan%20final_AZ.pdf).

Qeyd edilən Milli Prioritetlər, eyni zamanda, BMT-nin “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda Yaşıl İqtisadiyyatın artımına, o cümlədən, təkmil rəqabət bazarında sənaye məhsullarının istehsalının həcmnin artırılmasına və ekoloji nisbətə yaxşılaşdırılmasına yaradılmış təkrar emal prosesi xidmət edir. Beləki “təkrar emal” vasitəsilə istehlakdan sonra tullantıların növbəti mərhələlərdə istehsal partiyalarında istifadə etmək mümkün olur. Bəs tullantıların yenidən istehsalını təşkil etməkdə əsas məqsəd nədir? Təbii resursların qənaətliliyinin səmərəliliyini artırmaq, ekoloji çirklənmənin həcmnin aşağı endirmək, yeni xammal bazası yaratmaq, eyni zamanda təkrar emal ilkin emaldan daha ucuz və enerji qənaətli başa gəlməsi əsas məqsəd hesab olunur.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında mühüm rolunu olan müəssisələr:

“Təmiz Şəhər” ASC

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 sentyabr 2006-cı il tarixində «Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı» təsdiq olunmuş ASC-nin yaradılmasında əsas məqsəd Abşeron yarımadası və ətraf ərazilərdə ekoloji problemlərin həcmnin aşağı endirilməsində dəstəyə zəmin yaradır. “ Əsas fəaliyyətlər Neftlə çirklənmiş torpaqların qurultularla və digər istehsal tullantıları ilə çirklənmiş ərazilərin ekoloji cəhətdən təmizlənməsi, o cümlədən tullantıların idarə olunması ilə enerji və su isehlakının qənaət səmərəliliyinin artırılması Göllərin ekoloji vəziyyətdən yaxşılaşdırılması və təmizlənməsi və.s kimi fəaliyyətlərdən ibarətdir ”(<https://tamizshahar.az/az>).

Balaxanı Sənaye Parkı

Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Balaxanı Sənaye parkında əsas element təkrar emalın İqtisadiyyatın ekoloji artımına müsbət təsir etməsidir. Balaxanı Sənaye Parkı Azərbaycanda yüksək texnologiyalar ilə təkmil rəqabət bazarında yeni məhsulların istehsal həcmnin artırılması, qeyri-neft sektorunun, İqtisadiyyatın yaşıl artımının, yeni iş yerlərinin açılması, o cümlədən Bakı şəhəri və yaxınlıqda yerləşən kənd və qəsəbələrin ekoloji rifahının yaxşılaşdırılmasının inkişafına müsbət təsir edən əsas müəssisələrdən biri hesab olunur. Parkda yaşıl məhsulların istehsalına artan maraq nəticəsi ilə kifayət qədər yerli sahibkar qeydiyyatdan keçmişdir. Burada fəaliyyət göstərmək bir sıra üstünlüklər əldə etməyə imkan yaradır:

- 10 il müddətinə mənəəf, torpaq, əmlak verigisindən azad olunma
- Xaricdən alınan maşın və dəzgahların əlavə dəyər vergisindən və İdxal rüsumundan 7 il azad olunması (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021)

Bakı Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu

Şərqi Avropa və MDB ölkələrində tullantıların idarə olunması üzrə ən iri müəssisə hesab olunan Bakı Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu "Azərbaycan Respublikasında Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı"nın icrası daxilində yaradılmış və 2012-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Avropa standartları çərçivəsində yaradılan müəssisə 4G texnologiyalarının vasitəsilə illik 500.000 ton məişət və 10.000 ton tibbi tullantı yandırmaq gücünə malikdir. Tullantıların yandırılması ilə ildə 231.5 milyon KVt/saat elektrik enerjisi istehsal edilir nəticədə 100.000 ev təsərrüfatı elektrik enerjisi ilə təmin oluna bilər (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021).

Tullantıların zərərsizləşdirilməsi və çeşidlənməsi

2009 cu ildə Təmiz Şəhər ASC-nin idarəetmə sərəncamına verilmiş Balaxanı Şəhər Tullantılarının Zərərsizləşdirilməsi Poliqonunda tətbiq edilən müasir texniki avadanlıqlar vasitəsilə zərərsiz hala gətirilmiş tullantıların emalı zamanı əldə edilmiş qazlar elektrik istehsalında istifadə olunur. Emal zamanı əldə edilmiş su isə

Poliqon ərazisində yaşıllıqların suvarılmasında istifadə edilir (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə Yaşıl iqtisadi potensial

Azərbaycan ordusunun şanlı zəfəri nəticəsində azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi dirçəliş ölkəmizin əsas prioritet məsələlərindən biri hesab olunur. Yenidən qurma və bərpa zamanı nəzərdə tutulan inkişaf və artım forması iqtisadiyyatın yaşıllaşması standartlarına əsaslanaraq həyata keçirilməkdədir.

22.02.2021-ci il tarixində “Azərbaycan Energetika Nazirliyi və BP (British Petroleum) şirkəti” arasında bağlanmış Anlaşma memorandumu dekarbonlaşdırma, yaşıl enerji və inteqrasiya olunmuş nəqliyyat sistemləri, o cümlədən regionlarda bərpaolunan enerji istehsalının vəziyyətinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirir. Memorandum Azərbaycanda yaşıl artım ölkəsi prioriteti və BP-nin isə 2020-ci ildə xalis sıfır emissiya hədəfləri konsepsiyalarına uyğun imzalanmışdır (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021).

Azad edilmiş rayonlarda “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “yaşıl şəhər” konsepsiyaları əsasında yenidənqurma işləri ətraf mühitin təmiz inkişafı, yaşıllıqların daha tez bərpası və inkişafı, su resurslarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən istifadənin səmərəliliyi təmin edilməsinə zəmin yaradacaqdır (<https://president.az/az/articles/view/50474>, 2021).

İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılma standartlarına uyğun fəaliyyət göstərən müəssisələrdən biri də Bakı Nəqliyyat Agentliyi (BNA) hesab edilir. Son illərdə ekoloji vəziyyətin bəşəriyyət üçün böyük təhdid olmağı şübhə deyildir, odur ki, digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bu vəziyyət dəyərləndirilərək silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır. BNA 2015-ci ildən etibarən nəqliyyat siyasətində yeni tələblər və dövlət investisiyası sayəsində dizel mühərrikli avtobusların yenilənərək daha təmiz yanacaq növü olan sıxılmış təbii qazla (CNG) çalışan müasir avtobuslarla əvəzlənməsinə başlanılmışdır. Hazırda Bakı şəhərinin ümumi avtobus parkınının 34%-ni CNG mühərrikli maşınlar təşkil edir və bunun nəticəsində illik 11% daha az zərərli qaz tullantıları istehsal olunur. “Nazirlər Kabinetinin 73 sayılı Qərarına əsasən, 2025-ci ildən etibarən paytaxta yalnız CNG

və digər alternativ enerji ilə çalışan avtobusların gətirilməsi mümkün olacaq”. Bu isə o deməkdir ki, CNG və digər alternativ enerji ilə hərəkətə gələn avtobuslar dizel və benzin yanacağı ilə işləyən avtobusları əvəz edəcəkdir. Daşımalar nisbətində sözügedən mühərrikli 1 avtobus fərdi nəqliyyat vasitəsilə müqayisədə ekoloji cəhətdən 30 dəfə daha təmizdir. Şəhərin ictimai nəqliyyatında xidmət göstərən avtobusların hamısı CNG ilə əvəzləndikdən sonra ekoloji mənzərənin ciddi dəyişməsinə müşahidə edə bilərik. Görülən işlərin hər biri yaşıl iqtisadiyyata keçid müddətində yaşıl və dayanıqlı nəqliyyat sistemini təmin edir (BNA, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021).

Yaşıl nəqliyyatdan istifadənin bir sıra üstünlükləri vardır (BNA, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021):

- Şəxsi nəqliyyat vasitələrindən istifadənin azalması və digər alternativ nəqliyyat vasitələrindən istifadəyə keçid nəticəsində əhəmiyyətli dərəcədə karbon emissiyasının azalması;

- Yaşıl nəqliyyat daha az avtomobil daha az yol infrastrukturunun salınması və daha az investisiya deməkdir. Velosiped kimi alternativ nəqliyyat infrastrukturunun qurulması da daha az xərclə daha çox faydaya gətirib çıxaracaqdır. Hal-hazırda Bakı şəhərinin mərkəzini və Bulvar ərazisini əhatə edən 7,5 km uzunluğunda velosiped yolunun inşasına başlanılmışdır. Bakı şəhərinin Baş Planına əsasən velosiped yol şəbəkəsinin uzunluğu 2027-ci ilədək 63,5 km, 2040-cı ilədək 251,2 km təşkil edəcəkdir;

- Piyadalar və velosipedçilər üçün infrastrukturun yaradılması və saxlanması məşğulluğun artmasına dəstək olacaqdır, məsələn, Almaniyada 7000 belə iş yerinin olduğu təxmin edilir.

Paytaxt ərazisində nəqliyyatın mobilliyinin, həmçinin daha təmiz və qənaətcil yaşıl nəqliyyatın təmin olunması baxımından BNA tərəfindən addımlar sürətli şəkildə atılır və yaxın gələcəkdə piyada yönümlü nəqliyyatın inkişafında yüksək rəqəmlərə çatılacağı proqnozlaşdırılır. (BNA, Strateji inkişaf və planlaşdırma şöbəsi, 2021).

Azərbaycanda Ətraf Mühitin qanuni aspektdən prinsipləri: Təbii kapitalın istismarının və bərpasının səmərəliliyi, təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatının stimullaşdırılması, o cümlədən su, meşə, hava resurslarının qorunması və tükənmiş təbii ehtiyatların emalının yenidən inkişaf elətdirilməsi, ətraf mühitə dəyən zərərin fiskal və inzibati yollarla həlli, dayanıqlı və dairəvi iqtisadi atımda əsas faktor kimi ətraf mühitin nəzərə alınması, makro və mikro səviyyədə iqtisadi artımın yaşıl böyüməsi və bunun stimullaşdırılmasının özündə birləşdirir (Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

3.2. İqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında xidmət mərkəzlərinin rolu ilə bağlı tədqiqatın aparılması və onun nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında rolu olan bir neçə xidmət sahəsi var. Bu xidmətlərin bəzilərinə yetərli yaşıl elementlərin və fəaliyyətlərin olmadığını və yaşıl iqtisadiyyata keçid ilə bağlı daha spesifik sualların verilməsi zərurətini nəzərə alaraq xidmət sahəsi olaraq nəqliyyat nümunə kütləsi olaraq seçilmişdir. Bakı Nəqliyyat Agentliyinin (BNA) yaşıl iqtisadiyyat ilə bağlı strategiyalarının müəyyənləşdirildiyini və bu sahədə fəaliyyətə başladığını əsas alaraq BNA ilə müsahibə keçirilmiş və yarı formal müsahibə metodu ilə datalar toplanmışdır.

Müsahibə aparılacaq qurum və şəxslərin müəyyənləşdirilməsi zamanı məqsədli nümunə seçmə metodu seçilmişdir.

Müsahibə sualları hazırlanarkən müxtəlif ədəbiyyatlara baxılaraq, dünyada daha əvvəl aparılmış tədqiqatlarda istifadə olunan suallardan istifadə edərək müsahibə sualları hazırlanmışdır. Müsahibə sualları və alınan cavablar aşağıdakı kimi olmuşdur (Müsahibədəki suallara cavab verən nümayəndələrin anonimliyinin qorunması məqsədi ilə, şəxslər A və B şəklində şərti olaraq işarələnmişdir):

SUAL 1: İqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasının qarşısında duran əsas problemlər nələrdir?

A:Mikro səviyyədə iqtisadi subyektlərin bu standartlara uyğun fəaliyyət göstərməsinə marağın azlığı, eyni zamanda ölkəmizin əsas iqtisadi sütunun neft sektorunun olması əsas problemlərdən hesab olunur.

B:Əsas problem kimi yaşıl iqtisadiyyat standartları üzrə qanunvericilik sisteminin çatışmazlığını və maarifləndirmə, o cümlədən yaşıl iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin fiskal və inzibati yolla aparılmasının tam inkişaf etməməsini göstərmək olar

SUAL 2: Bəzi xarici ölkələrin təcrübəsində yaşıl inkişafın stimullaşdırılması üçün dövlət xərclərinin böyük bir hissəsi nəqliyyat sektoru sənayesinə yönəldilib. Bunlar əsasən alternativ nəqliyyat vasitələrinə, xüsusən də nəqliyyatın karbonsızlaşdırılması strategiyalarının əsas hissəsi olan elektrik avtomobillərinə aiddir. Azərbaycanda bu yöndə hansı stimullaşdırıcı tədbirlər görülür və əsas prioritetlər nələrdir?

A:Bakı Nəqliyyat Agentliyinin fəaliyyətinin əsas məqsədi Bakı şəhərinin inzibati ərazisində nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların təhlükəsiz, fasiləsiz və rahat hərəkətini təmin etməkdir.

Bu gün biz Azərbaycanda yaşllaşmış nəqliyyat sisteminin inkişafı üçün kifayət qədər nümunə göstərə bilərik və uğurların səbəbi kimi isə dövlət dəstəyinin payının çox olmağı qeyd oluna bilər.

Azərbaycanda nəqliyyatın yaşllaşdırılmasının stimullaşdırılmasına ölkəyə idxal olan ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin bir sıra rüsumlardan azad olması və gələcəkdə bu sektorda sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxslər üçün subsidiyaların və güzəştli vergi imkanlarının tətbiq olunmasını göstərə bilərik.

B:Azərbaycanda Nəqliyyatın yaşllaşdırılması prioritetlərinə aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Bakıda tramvay xəttinin bərpa olunması
- İctimai nəqliyyatın keyfiyyət səviyyəsinin artırılması
- Alternativ ictimai nəqliyyatın kəmiyyət və keyfiyyətinin artırılması

CNG qazı ilə işləyən avtobusların eləcə də xəttlərin sayının artırılması və bunun digər daşıyıcı şirkətlərdə də stimullaşdırılması

SUAL 3: İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında nəqliyyat sektorunun rolunu necə qiymətləndirirsiniz?

A:Ümumilikdə nəqliyyatın iqtisadiyyatda rolundan danışsaq, aydındır ki İqtisadiyyatın bütün səviyyələrində nəqliyyat və logistika xidməti kifayət qədər rola malikdir, adı çəkilən sektorda yaranan kiçik nasazlıq müəssisə o cümlədən ölkənin iqtisadiyyatında müəyyən geriləmə ilə nəticələnir.Əsas təsiredici faktor kimi nəqliyyatın yaşıllaşdırılması və dayanıqlılıq səviyyəsinin artırılması zəncirvari şəkildə iqtisadiyyatın da yaşıllaşdırılmasında kifayət qədər rola malik olacaqdır.

B:Xarici ölkələrin təcrübəsinə baxsaq yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf elədiyi ölkələrdə dayanıqlı və yaşıl nəqliyyat sturukturunu görə bilərik və əminliklə qeyd edə bilərik ki, iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında nəqliyyat sektorunun rolu yüksək səviyyədə qiymətləndirilir.

SUAL 4: Yaşıl nəqliyyat layihələrinizin həyata keçirilməsində beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəstək aldınızımı? Cavabınız bəlidirsə nə kimi dəstəklər aldınız?

A:Xeyr, lakin xarici ölkələrin təcrübəsindən və beynəlxalq təşkilatların standartlarından imkan daxilində istifadə edirik, bunun nəticəsidir ki BNA ya tabe olan müntəzəm marşrut xətti ilə hərəkət edən avtobuslar CNG ilə işləyərək şəhərin atmosferini daha az çirkləndirir.

B:Xeyr, lakin hazırda gördüyünüz yaşıl iqtisadi yönümlü inkişaf İEÖ və Beynəlxalq təşkilatların təcrübələrinə əsaslanır.

SUAL 5: Yaşıl Nəqliyyatın inkişafında BNA-nın siyasəti nələrdən ibarətdir?

A:Nəqliyyatın yaşıllaşdırılmasında BNA-nın əsas siyasəti insan yönümlü nəqliyyat strukturu yaratmaqdır, daha ətraflı aşağıda qeyd olunanları silsilə şəklində qeyd etmək olar:

- yaxın gələcəkdə vahid taksi sisteminin BNA vasitəsi ilə yaşıl inkişaf etdirilməsi,

•Nəqliyyat sistemini ümumilikdə yaxşılaşdırılmasına nail olmaqla tıxacların ümumi sıxlığını azaldaraq daha az nəqliyyat tullantılarının istehsal olunmasına nail olmaq,

•Səkilərin genişləndirilərək və strukturunu komfort matreallardan istifadə edərək inşa oluması, nəticədə insanların yaxın və orta məsafəli A məntəqəsindən B məntəqəsinə piyada-gəzərək səyahət etməsini stimullaşdırmaq,

•Daha insan yönümlü şəhər naminə piyada səyahətlərin inkişafına təkan verəcək nəqliyyat strukturunun yaradılması, nəticəsində daha az nəqliyyat istifadə olunaraq daha az nəqliyyat tullantısının istehsal olunmasına nail olmaq və.s.

•Düzgün nəqliyyat parklanması və parkların ərazisinin genişləndirilməsi

•Nəqliyyat qovşaqlarının sayının artırılması

•Velosipet zolaqlarının uzunluğunun artırılması

•Bu kimi siyasətlərdən başlıcası isə İctimai, o cümlədən alternativ ictimai nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi, CNG ilə işləyən avtobuzların kütləsinin artırılması və.s

B:Bu gün Bakı və ətraf qəsəbələrdə, eyni zamanda Abşeron yarmadasında BNA nın Nəqliyyat strukturunda yaşıl nəqliyyat sisteminin müəyyən qədər qurulmasının şahidi ola bilərik, ki bunlar BNA nın uğurlu siyasətinə əsaslanır. Əsas siyasət kimi Bakı şəhəri o cümlədən, Respublika ərazisində daha çox insan yönümlü nəqliyyat şəbəkəsinin qurulmasının stimullaşdırılmasını qeyd etmək olar.

SUAL 6: Yaşıl nəqliyyat sektorunun inkişafı üçün mövcud çətinliklər və ya maneələr nələrdir?

A:Hal hazırda nəqliyyat tullantılarının istehsalının xüsusi kütləsi çoxdursa bunun əsas səbəbi nəqliyyat tıxaclarının sıxlığı hesab olunur.Bakı şəhərinin mürəkkəb relyefini və strukturu nəzərə alsaq tıxacların yaranma tezliyi qaçınılmazdır, tıxaclar nəticəsində nəqliyyat vasitələri daha çox yolda qalır bunulada nəqliyyat tullantılarının çəkisi artmış olur.Ümumilikdə Yaşıl nəqliyyat sektorunun inkişafı üçün mövcud çətinliklər və ya maneələri aşağıdakılar kimi qeyd edə bilərik:

•Ekoloji yönümlü nəqliyyat vasitələri, o cümlədən digər köməkçi avadanlıqların xüsusi çəkisinin ölkəmiz ərzaisində nisbət fərqi

- İxtisaslı kadr çatışmazlığı
- Beynəlxalq təşkilatlardan kifayət qədər dəstəyin olmaması
- Mövcud coğrafi şərait
- Mövcud sosial çatışmazlıq
- Alternativ ictimai nəqliyyatın inkişafının xüsusi çəkisinin aşağı olması
- İnsanların bu yöndə maraqlı olmaması
- Siyasətə uyğun olaraq kifayət qədər iqtisadi gücün olmaması
- Qeyri-sabit nəqliyyat parklanması və parklanma ərazisinin az olması
- Ekoloji təmiz yanacaq doldurma məntəqələrinin sayının az olması

B: Mövcud çətinliklər və ya maneələr kimi Əsas faktor kimi insanların bu sahədə maraqlı olmaması və maarifləndirmə fəaliyyətinin azlığı, o cümlədən işsizliyi göstərmək olar.

SUAL 7: Nəqliyyatın ətraf mühitə minimum təsiri üçün mövcud prioritetlər və dəstəklər nələrdir?

A: Qeyd etdiyimiz kimi ətraf mühitə təsir edən başlıca faktor nəqliyyat tullantılarından biridir. Təsirin minimuma endirilməsi üçün daha çox hibrid və ya tamamilə az tullantı istehsal edən nəqliyyat vasitələrinin idxalının artırılmasının stimullaşdırılması əsas prioritet məsələ hesab olunur.

B: Prioritet işlər qarşıda duran layihələrin həyata keçirilməsi hansı ki bu layihələr İctimai nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi, insanların ictimai nəqliyyatdan istifadəsini stimullaşdırmaq, o cümlədən alternativ ictimai nəqliyyatın inkişaf səmərəliliyini artırılmasını və.s kimi işləri özündə birləşdirir.

SUAL 8: BNA-nın maliyyə strategiyasında yaşıl iqtisadi artım nəzərə alınır mı və ya ümumiyyətlə maliyyə strategiyasının yaşllaşdırılma üzərindən aparılması prioritet məsələdir mi?

A: Azərbaycanda Yaşıl iqtisadiyyat standartlarına uyğun fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı ilkin olaraq azdır, lakin illər keçdikcə Milli iqtisadiyyatın makro

səviyyə ilə yanaşı mikro səviyyəsində də yaşıl iqtisadiyyata keçid tədricən artmaqdadır. BNA isə maliyyə strategiyasında yaşıl iqtisadi artımı nəzərə alan ilk müəssisələrdən biri hesab olunur.

B: Bakı Nəqliyyat Agentliyinin ictimai nəqliyyat siyasətinin əsasında sərnişinlərin rahat, təhlükəsiz və səmərəli daşınmasının təmin edilməsi durur. Amma bütün bunların fonunda ekoloji təsirləri minimuma endirməklə həm də təmiz, sağlam gələcəyimiz naminə ciddi səylər göstərir ki, bu da bütün vətəndaşlarımıza diqqət, qayğı və sevginin təzahürüdür.

SUAL 9: Yaşıl Nəqliyyatın inkişafını necə stimullaşdırmaq olar?

A: İctimai nəqliyyat sərnişinlərini və ya şəxsi avtomobili ilə məntəqələr arası səyahət edən vətəndaşları daha təmiz ekoloji mühitdə yaşamaları üçün onların bəzi gündəlik rahatlıq indekslərinin azaltması üçün müəyyən çətinliklər yaşayacaqları normal vəziyyət hesab olunur, lakin maariflənmə və stimullaşdırıcı tədbirlər vasitəsi ilə buna nail olmaq olar. Bu stimullaşdırma tədbirləri əsasən bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək olar. Piyada səyahətləri stimullaşdırmaq üçün səki və piyada strukturlu yolların daha komfort olmasının təmin edilməsi, yaşıllıqların və kölgə obyektlərinin sahəsinin artırılması, velosipet zolaqlarının uzunluğunun artırılması və bunlardan istifadə zamanı müəyyən endirim və güzəştlərin tətbiqinin həyata keçirilməsi buna əsas nümunələrdən biri ola bilər. Məsələn İslandiya işçi, işə aylıq iş günlərinin 20 faizini velosipetlə gedirsə, tibbi xidmətlər zamanı müəyyən endirim əldə etmək fürsətindən yararlanırlar.

B: Ölkədə ekoloji sağlam xidmətlər göstərən (ekologiyaya mənfi təsir göstərən minimum tullantı istehsalı nəzərdə tutulur) müəssisələrə konsaltinq və bu kimi digər xidmətlərin ödənişsiz göstərilməsi, güzəştli vergi dərəcəsi, aşağı faizli bank kreditlərinin təklifi və.s

SUAL 9: BNA-nın yaşıl iqtisadiyyat sahəsində hansı layihələri tamamlanmışdır? Davam edən layihələr nələrdir? Gələcəkdə hansı layihələr nəzərdə tutulub?

A:BNA iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında kifayət qədər rola malik müəssisə hesab olunur, yaşıl iqtisadiyyat yönümlü görülmüş tədbirlər və görülməkdə davam edən layihələr aşağıda qeyd olunmuşdur:

- Əvvəla CNG qazla işləyən Avtobuz xəttlərinin layihələndirilməsi, uğurlu nəticələnməsi və növbəti mərhələlərdə də genişləndirilməsi

- Ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin idxalının artırılması

- Paytaxt küçələrində parklanmanın idarə edilməsi məqsədilə pilot layihələrin icrası

- Bakıtrafi müalicə-istirahət mərkəzlərini əlaqələndirən velosipet yolunun çəkilməsi

- Bakı şəhəri Ü.Hacıbəyov, Afiyəddin Cəlilov, Yusif Səfərov küçələri, Neftçilər prospekti istiqamətində nəqliyyat yükü qismən azalacaq. Nəticədə nəqliyyat vasitələrinin yürüş məsafəsi 1.5 km qısalıb

B:BNA vasitəsi ilə İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasına müsbət təsir edəcək prioritet layihələr aşağıdakılardır:

- Nəqliyyat mübadilə mərkəzlərinin artırılması(tamamlanmışdır və artırılmaqda davam edir)

- Ekoloji təmiz yanacaq doldurma və enerji mərkəzlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi

- Paytaxtın Nizami küçəsində yerləşən Xəqani ticarət mərkəzi və eyni adlı bağın ətrafında ərazinin piyada yönümlü olmasının təmin edilməsi(Düzgün parklanma nəticəsində tıxacların azalmasına bu da öz növbəsində daha az nəqliyyat tullantılarının istehsalına səbəb olacaqdır)

SUAL 10: Nəqliyyatın yaşıllaşdırılmasında insan kapitalı ilə bağlı problemlər varmı?

A:Bəli, bu sahədə eyni zamanda digər xidmət sahələrində də İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması üzrə mütəxəssis və insan kapitalı ilə bağlı problemlər mövcuddur

B:İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması üzrə Nəqliyyatının rolunun strateji planlanması üzrə mütəxəssis problemi mövcuddur.

İqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolu ilə bağlı aparılmış tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi: Aparılan müsahibələr göstərir ki, bu gün yaşıl iqtisadiyyat mövzusu bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da aktualdır. Bir sıra dövlət və özəl qurumların yaşıl keçidlə bağlı qarşılıqlarına qoyduqları müxtəlif öhdəliklər vardır. Bu öhdəliklərin icrası birbaşa olaraq ölkədə dayanıqlı inkişafa nail olmağa yönəlmişdir.

Müsahibə nəticəsində alınan cavablara əsasən, ölkəmizdə bərpa olunan enerji resursları yaşıl xidmətlər üçün əsas prioritet imkanlardan hesab olunur. Bu resursları istismar etmək üçün lazım olan təchizat qurğularının ölkəmizə idxal olunması isə investisiya tələb edir. Bu tələbdə həm ölkə, həm də bu sahəyə investisiya qoymaqda maraqlı olan beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müxtəlif tədbirlər görülməkdə davam edir.

Bildiyimiz kimi yaşıl iqtisadiyyat həm də sıfır karbon emissiyalı, tullantısız və təmiz iqtisadiyyat kimi başa düşülür. Karbon qazının emissiya həcmiminin azaldılması məqsədilə paytaxtda və digər iri şəhərlərdə istismara verilməsi üçün müasir tipli avtobuslar gətirilməsi artıq artım halını almışdır.

Tədqiqatın nəticəsində məlum olmuşdur ki, ölkəmizdə iqtisadiyyatın yaşllaşdırılmasında xidmətlərin rolu ilə bağlı həyata keçirilən fəaliyyətlərin statistik məlumatlar bazası yoxdur və ya yetəri qədər təkmil deyildir. Bu statistik məlumatların olması xidmət mərkəzlərinin rolunun dinamikliyi ilə yanaşı, həmin məlumatları ölçə biləcək mütəxəssisləri və tədqiqatçıları da tələb edir. Bu tələbə təklif kimi ölkədə bu sahədə mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün ali təhsil müəssisələrində Yaşıl İqtisadiyyat ixtisasının yaradılması, həmçinin fənn kimi tədris olunması və əmək bazarında rəqabətqabiliyyətli rola malik olması əsas diqqət yetirilməli məsələlərdən biridir.

Hər bir sahənin təbliği bilavasitə onun maarifləndirilməsi ilə əlaqədardır. Yaşıl iqtisadiyyatda xidmət mərkəzlərinin rolu ilə bağlı dövlət və özəl qurumlarının təşəbbüskar tərəfləri vasitəsi ilə maarifləndirici fəaliyyətlərin təşkili yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişafı ilə bağlı maarifləndirmənin inkişafına müsbət töhfələr verəcəkdir.

Bakı Nəqliyyat Agentliyinin xidmət siyasətinin əsasında sərnişinlərin rahat, təhlükəsiz və səmərəli daşınmasının təmin edilməsi durur. Amma bütün bunların fonunda ekoloji təsirləri minimuma endirməklə həm də təmiz, sağlam gələcəyimiz naminə ciddi səylər göstərir ki, bu da bütün vətəndaşlarımıza diqqət, qayğı və sevginin təzahürüdür. Nəqliyyatın yaşıllaşdırılmasında BNA-nın əsas siyasəti insan yönümlü nəqliyyat strukturu yaratmaqdır, daha ətraflı aşağıda qeyd olunanları silsilə şəklində qeyd etmək olar:

- yaxın gələcəkdə vahid taksi sisteminin BNA vasitəsi ilə yaşıl inkişaf etdirilməsi,

- Nəqliyyat sistemini ümumilikdə yaxşılaşdırılmasına nail olmaqla tıxacların ümumi sıxlığını azaldaraq daha az nəqliyyat tullantılarının istehsal olunmasına nail olmaq,

- Səkilərin genişləndirilərək və strukturunu komfort matreallardan istifadə edərək inşa oluması, nəticədə insanların yaxın və orta məsafəli A məntəqəsindən B məntəqəsinə piyada-gəzərək səyahət etməsini stimullaşdırmaq,

- Daha insan yönümlü şəhər naminə piyada səyahətlərin inkişafına təkan verəcək nəqliyyat strukturunun yaradılması, nəticəsində daha az nəqliyyat istifadə olunaraq daha az nəqliyyat tullantısının istehsal olunmasına nail olmaq və.s.

- Düzgün nəqliyyat parklanması və parkların ərazisinin genişləndirilməsi

- Nəqliyyat qovşaqlarının sayının artırılması

- Velosipet zolaqlarının uzunluğunun artırılması

- Bu kimi siyasətlərdən başlıcası isə ictimai, o cümlədən alternativ ictimai nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi, CNG ilə işləyən avtobusların kütləsinin artırılması və.s

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatın əsas nəticə obyektı xidmətlərin yaşıl iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqəsi, o cümlədən iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasına müsbət və mənfi təsirləridir. Dünyamızın qarşısında duran əsas global problemlərdən biri qəhvəyi iqtisadiyyat və onun insanlar da daxil olmaqla ətraf mühitin sağlam inkişafına təsirsiz ötürülməsi şübhə deyildir.

Tədqiqat iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında xidmətlərin mərkəzi rolunun BNA nümunəsi üzrə araşdırılmışdır. BNA Strateji inkişaf və planlama şöbəsinin əməkdaşları ilə aparılmış müsahibə nəticəsində məlum olmuşdur ki, Bakı Nəqliyyat Agentliyinin xidmət siyasətinin əsasında sərnişinlərin rahat, təhlükəsiz və səmərəli daşınmasının təmin edilməsi durur. Amma bütün bunların fonunda ekoloji təsirləri minimuma endirməklə həm də təmiz, sağlam gələcəyimiz naminə ciddi səylər göstərir ki, bu da bütün vətəndaşlarımıza diqqət, qayğı və sevginin təzahürüdür. Nəqliyyatın yaşıllaşdırılmasında BNA-nın əsas siyasəti insan yönümlü nəqliyyat strukturu yaratmaqdır, daha ətraflı aşağıda qeyd olunanları silsilə şəklində qeyd etmək olar:

- yaxın gələcəkdə vahid taksi sisteminin BNA vasitəsi ilə yaşıl inkişaf etdirilməsi,
- Nəqliyyat sistemini ümumilikdə yaxşılaşdırılmasına nail olmaqla tıxacların ümumi sıxlığını azaldaraq daha az nəqliyyat tullantılarının istehsal olunmasına nail olmaq,
- Səkilərin genişləndirilərək və strukturunu komfort matreallardan istifadə edərək inşa oluması, nəticədə insanların yaxın və orta məsafəli A məntəqəsindən B məntəqəsinə piyada-gəzərək səyahət etməsini stimullaşdırmaq,
- Daha insan yönümlü şəhər naminə piyada səyahətlərin inkişafına təkan verəcək nəqliyyat strukturunun yaradılması, nəticəsində daha az nəqliyyat istifadə olunaraq daha az nəqliyyat tullantısının istehsal olunmasına nail olmaq və.s.
- Düzgün nəqliyyat parklanması və parkların ərazisinin genişləndirilməsi
- Nəqliyyat qovşaqlarının sayının artırılması

- Velosipet zolaqlarının uzunluğunun artırılması

- Bu kimi siyasətlərdən başlıcası isə İctimai, o cümlədən alternativ icimai nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi, CNG ilə işləyən avtobuzların kütləsinin artırılması və.s

Xidmətlərin yaşıl iqtisadi artıma töhvə verməsi üçün əsas maneələr əsasən investisiya yönümlü və innovasiya yönümlü olmasıdır. Bunlar müvafiq olaraq aşağı maliyyə ehtiyatının və bu yönümlü ixtisaslı kadrların olmamasından irəli gəlir. Lakin, tamamilə yaşıl eranın başlanması daha çox iş yerlərinin açılması ilə nəticələnə bilər. Məsələn fərz edək ki, suya qənaət üçün yeni avadanlıq ixtira olunmuşdur və dövlətin inzibati dəstəyi ilə əksər yaşayış və işə obyektlərində qurulmuşdur, avadanlığın uzunmüddətli fəaliyyətsizliyi üçün müəyyən vaxt aralığında servis və yenilənmə xidməti o cümlədən əsasının və ehtiyat hissələrinin istehsalı, təmiri xidmətləri yeni peşə və ixtisasların yaranmasına zəmin yaradır, nəticədə yeni kooperativ iş yerləri açılması ilə əmək bazarındaki boşluqların dolmağına gətirib çıxarır.

Azərbaycanda son illərdə makro və mikro səviyyədə yaşıl iqtisadi artımın önəminə maraq göstərilir, bu istiqamətdə əsaslı addımlar atılır. Avropa İttifaqının Şərqi Tərəfdaşlığı ölkələri arasında ölkəmizin bu prosesdə fəal iştirak etməsinə baxmayaraq, yaşıl iqtisadiyyata keçidi yavaşladan bir sıra faktorlarla qarşılaşırıq. Buna misal olaraq, qarşılıqlı şəkildə bir-biri ilə əlaqəli olan 3 faktorunu qeyd etmək olar: maarifləndirmənin zəif şəkildə getməsi, insan kapitalının azlığı, tədqiqat potensialının zəif olması. Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, yaşıl iqtisadiyyata keçidin nəticəsi qənaətli olsa da, tətbiqi baha başa gəlir. Buna görə də, bu keçidin ölkəmiz üçün yeni olduğuna görə, onun təşviqi və inkişafı üçün də müəyyən qədər zamana ehtiyac vardır.

Bu gün ali təhsil müəssisələrində yaşıl iqtisadiyyat üzrə araşdırmaların aparılması göstərir ki, ölkəmizdə “yaşıl iqtisadi artım” gələcək iqtisadi-strateji planlamanın əsas sütunlarından biri hesab olunur. Bu strategiya həm də strateji

yol xərtiəsi ilə eynilik daşıyacaqdır. Aşağıdakı məsələlərin yaşıl planda öz əksini tapması mütləqdir:

- beynəlxalq təşkilatların standartlarından istifadə edilməsi;
- sektorların qismən və ya tamamilən yaşıllaşdırılması
- xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilərək yeni avadanlıqların idxalı
- kooperativ yaşıl xidmətlərin göstərilməsi
- tullantıların idarə olunması
- çirkab suların idarə olunması
- flora və faunanın məhvini ekoloji disbalansa gətirib çıxarması yönündə

maarifləndirmə aparılması və.s

Tədqiqatda ayrı ayrı sahələri üzrə xidmət mərkəzlərinin iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında rolundan bəhs olunmuşdur. Nəqliyyat, Logistika, Turizm, Enerji sektoru, Su idarəçiliyi və Tullantıların idarə olunması kimi vacib sahələr iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında əsas rolunu oynayan sahələr hesab olunur.

Nəqliyyatın iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasındakı rolu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dayanıqlı nəqliyyat cəmiyyətin əsas ehtiyaclarından birini ödəməklə yanaşı sağlamlığa və ətraf mühitə minimum zərər, təhlükəsiz şəkildə fəaliyyət göstərir. Tədqiqat zamanı ədəbiyyatlardan araşdırmalar və müsahibə yolu ilə əldə olunmuş cavablar İqtisadiyyatın Yaşıllaşdırılmasında nəqliyyatın qarşısında duran əsas funksiyalar kimi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə zəmin yaradır: Ümumilikdə ictimai nəqliyyatın rahatlığının təmin olunması ilə insanların ictimai nəqliyyatdan istifadəsini stimullaşdırmaq; Bütün növ nəqliyyat fəaliyyətlərində ekoloji cəhətdən sağlam yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi; İnsanların piyada səyahətlərə üstünlük verəcəyidən insan yönümlü şəhərlərin yaradılması; Nəqliyyat xidmətləri göstərən subyektlərin yaşıl nəqliyyata keçidinin stimullaşdırılması və.s

Dissertasiya işi zamanı araşdırmalar onu göstərdi ki, qarşıya qoyulmuş yaşıl hədəflərə nail olmaq üçün aşağıdakı təkliflər tövsiyə olunur:

- daha az ekoloji tullantı istehsal edən nəqliyyat vasitələrindən istifadənin stimullaşdırılması

- ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin ticarəti ilə məşğul olan sahibkarlar v  müəssisələrin fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması

- Yaşıl yolların uzunluğunun artırılması

- Şəhər və digər yaşayış məntəqələrinin daha insan yönümlü olmasının artırılması

- Kəsilən ağacların əvəzinə 1.5-2 dəfə əlavə ağacların əkilməsi və bunun stimullaşdırılması

- Maarifl ndirm nin aparılması

- İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması üzrə qanunvericilikdə boşluqların beynəlxalq standartlara uyğun doldurulması

- Dövlətin yaşıl iqtisadiyyatın tənzimlənməsində fiskal və inzibati üsullardan istifadə etməsi

- Bərpaolunan enerji mənbələrindən düzgün istifadə olunması

- İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında xidmətlərin stimullaşdırılması

- Yaşıl bankçılığın yaradılması ilə ölkəyə ekoloji təmiz avadanlıqların idxalının stimullaşdırılması

-  lk  ərazisində yaşıl nəqliyyata keçid

- İnsan yönümlü şəhər strukturunun genişləndirilməsi

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 29 dekabr 2012, <https://e-qanun.az/framework/25029>
2. “Azərbaycan Respublikasında ekologiyaya dair milli proqramların təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 18 fevral 2003, <https://e-qanun.az/framework/1975>
3. “Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunmasına və davamlı istifadəsinə dair 2017–2020-ci illər üçün Milli Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 3 oktyabr 2016, <https://e-qanun.az/framework/33817>
4. “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 21 oktyabr 2004, <https://e-qanun.az/framework/5796>
5. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, 6 dekabr 2016

Türk dilinde

1. Abdulrehimov M., (2016). “Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımında Yeşil Ekonominin Önemi”. “Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi”, 03(06), s.29-39.
2. Abu Rub E. (2014), “Filistin'de Yeşil Ekonomiye Doğru: Doğal Sermaye-Tarım ve Suya Yatırım Yaparak Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksulluğu Ortadan Kaldırma Yolları”. “Yayınlanmamış Doktora Tezi”, Al-Quds University, Jerusalem, Palestine, s.186.
3. Akar S. (2019), “Durumsallık Teorisi Açısından Yeni Ekonomi ve Yeşil Ekonomi: Franchising Stratejisi Üzerine Bir İnceleme”. “Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi”, №03(02), ss.176-207.
4. Akdoğan A. ve Güleç S. (2007), “Sürdürülebilir Katı Atık Yönetimi ve Belediyelerde Yöneticilerin Katı Atık Yönetimiyle İlgili Tutum ve Düşüncelerinin Analizine Yönelik Bir Araştırma”. “H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, №25(01), s.39-69.
5. Atrek B. ve Özdağoğlu A. (2014), “Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları: Alüminyum Doğrama Sektörü İzmir Örneği”. “Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi”, Cilt 14, №2, s.13 - 25
6. Bader S. (2020), “Yeşil Ekonomi Kültürünün Teşvik Edilmesinde Gazze Valiliklerindeki Unrwa Okul Müdürlerinin Rolünü Geliştirmek İçin Önerilen Bir Senaryo”, “Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Aksa Üniversitesi, Gazze, s.132
7. Fisunoğlu M. (1989), “Çevre Ve Ekonomi”, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, s.112
8. Güzel D. ve Korucuk S. (2015), “Lojistik'te Sürdürülebilirlik ve Yeşil Liman Kavramları”, “IV. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi”, Gümüşhane, s.77-83
9. Hayat B. (2016), “Yeşil Ekonomi: Sürdürülebilir Kalkınmaya Ulaşmanın Yolu. Emirates Deneyimi”. “Maaref Scientific Journal”, №(11), s.290-308.

10. Jalal A. (2017), “Çevre Sorunlarının Ekonomik Boyutları ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Etkisi”. “Okyanus Kırfez'e” İlk Baskı Evi, Mekke, Suudi Arabistan, s.15-29.
11. Kocaoğlu M. (2017), “Kalkınma Kavramının Farklı Boyutları Ekseninde Yerel Düzeyde Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamaları: Kırşehir Örneği”. “Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi”, №13 (Özel Sayı-1), s.15-32.
12. Korkmaz M., Germir H. ve Yücel A. (2015), “Yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olan sosyodemografik bileşenler üzerine bir analiz”. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi. №6, s.9-20.
13. Nasir B. ve Zawi A. (2019), “Zorlukları Analiz Etmek ve Başarı İçin Fırsatları Belirlemek Arasında Yeşil Ekonomiye Geçiş”. “Beşar Ekonomi Bilimleri Üniversitesi”, №05(01), s.1-14.
14. Özcan K. (2019), “Yeşil Yeni Düzen ve Yeşil Büyüme Bağlamında Kayseri, Sakarya, Hatay ve Samsun Örnekleri”. “Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi”, №23(03), s.18-25.
15. Rençber Y. (2018), “Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Yeşil Ekonomi ve Ekolojik Ayak İzi”. “Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, s.143

İngiliz dilinde

1. Barbiroli G. (2011), “Economic consequences of the transition process toward green and sustainable economies: costs and advantages”, “International Journal of Sustainable Development & World Ecology”, Vol. 18, No. 1, p.17–28
2. Bruyere S. and Filiberto D. (2013), “The green economy and job creation: inclusion of people with disabilities in the USA”. “International Journal of Green Economics”, №7(3), p.257-275
3. Caprotti F. and Bailey L. (2014), “Making Sense of the Green Economy”. “Geografiska Annaler: Series B Human Geography”, №96(3), p.195-200.

4. Edwards B., and Turrent D. (2000), “Sustainable housing: Principles and practice”, London and New York: E & FN Spon, p.45-57.
5. Gahramanova S. (2019), “The Role of the Corporate Social Responsibility in Sustainable Development of Small and Medium Enterprises in Azerbaijan”. “Economic and Social Development: Book of Proceedings”, 1254-1260, p.185.
6. Jacobs M. (1999), “Sustainable Development as a Contested Concept”. In A. Dobson, “Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice” (p. 21-45). “Oxford: Oxford University Press”, p.54-79.
7. Kastzelan A. (2017), “Green Growth, Green Economy and Sustainable Development: Terminological And Relational Discourse”. “Prague Economic Papers”, №26(4), p.487-499.

İnternet resursları

1. https://issuu.com/oecd.publishing/docs/gg_brochure_2019_web
(13.03.2022)
2. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6058> (19.10.2021)
3. <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=126&menu=35> (12.11.2021)
4. <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wced> (09.02.2022)
5. <https://unece.org/green-economy-3> (10.10.2021)
6. https://www.azerbaijans.com/content_1786_az.htm (12.12.2021)
7. <https://www.greeneconomycoalition.org/members/un-environment-programme-gei> (09.01.2022)

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 6: Yaşıl turizmin SWOT Analizi

<p style="text-align: center;">Güclü tərəflər</p> <ul style="list-style-type: none"> - Yaşıl turizm dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün mühüm potensialdır; - Yaşıl turizmlə yeni iş yerləri yaranacaq və bu, məşğulluğa böyük töhfə verəcək. - Yaşıl turizm tətbiq olunduğu bölgələrdə gəlir mənbələri yaratmaqla iqtisadi fayda verir və həyat keyfiyyətini artırır. - Yaşıl turizm dayanıqlı turizm anlayışına xidmət edir. - Yaşıl turizm təbii və mədəni irsin qorunmasını və dünya biomüxtəlifliyinin qorunmasını təmin edir. - Yaşıl turizm turizmin iqtisadiyyata, ətraf mühitə və sosial həyata mənfi təsirlərini minimuma endirir. - Turizm müəssisələrindən və turistlərdən qaynaqlanan havanın, suyun, torpağın çirklənməsini və tullantıların əmələ gəlməsini minimuma endirir. - Nəqliyyat şirkətlərinin yaşıl turizm haqqında məlumatlı olması, nəqliyyatdan gələn emissiyaların iqlim dəyişikliyinə təsirini azaldır.	<p style="text-align: center;">Zəif tərəflər</p> <ul style="list-style-type: none"> - Yaşıl turizmlə bağlı elmi görüşlər azdır. - Yaşıl turizmin inkişafı ilə bağlı məlumatların toplanması və yayılmasında çətinliklər var. - Yaşıl turizmin həyata keçirilməsi üçün yüksək maliyyə tələb edən investisiyalar tələb olduğundan dövlət dəstəyinə ehtiyac var. - Yaşıl turizm üçün qyulacaq investisiyalar turizm məhsulları, qonaqlama, nəqliyyat və enerji resurslarında bahalılışmaya səbəb olacaq. - Müəssisələrin keyfiyyət və ətraf mühitdən daha çox kommersiya məsələlərinə üstünlük verməsi.
<p style="text-align: center;">İmkanlar</p> <ul style="list-style-type: none"> - İnsanların təbiət və ətraf mühit haqqında məlumatlılığı artmış və onlar iqlim dəyişikliyi məsələlərinə daha həssas olmuşlar. - Turistlərə məsuliyyətli turizm seçimlərinin təqdim edilməsi yaşıl turizm marağı artırır. - Bərpa olunan enerjiden istifadə edən və enerjiyə qənaət edən turizm obyektlərinin müxtəlif mükafatlarla dəstəklənməsi müəssisələri bu məsələyə həvəsləndirir. - Yaşıl turizm, sektorda bərabər şərtlər daxilində rəqabət olduqda keyfiyyətin artmasına səbəb olur.	<p style="text-align: center;">Təhlükələr</p> <ul style="list-style-type: none"> - Turizm sektorunun bölünmüş strukturu qoyulacaq investisiyalara maneə yaradır. - Qeydiyyatsız məşğulluq və haqsız rəqabət kimi hallar yarana bilər. - Yaşıl turizm keçid xüsusilə kiçik və orta biznes üçün ciddi xərclər yaradacaq və onların iqtisadi dayanıqlığını təhdid edəcək. - Təbii ehtiyatların insanlar tərəfindən intensiv şəkildə məhv edilməsi.

Mənbə: Erkan Ç., Tutar F., Tutar E., Eren M. (2013), "Yeşil ekonomi ve turizm". Organizasyon ve yönetim bilimleri dergisi Cilt 5, Sayı 1

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dayanıqlı inkişafın əsas ölçüləri.....	15
Cədvəl 2: Qlobal platformalar.....	17
Cədvəl 3: Yaşıl və Dayanıqlı iqtisadiyyata keçidin üstünlükləri, çatışmazlıqları və sonrası...	38
Cədvəl 4: Yaşıl tədarük zənciri idarəetməsinin tətbiqində qarşılaşılan maneələr.....	44
Cədvəl 5: Yaşıl təchizat zəncirinin idarə edilməsi və yaşıl logistika qarşılaşdırılması.....	46
Cədvəl 6: Yaşıl turizm SWOT analizi.....	83

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Yaşıl Logistikanın qarşısında dayanan hədəflər.....	43
Sxem 2: Enerji resursları üzrə təsnifat.....	53

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Dünyada Tullantıların yaranması proqnozu.....	59
--	----